

บทที่ ๒

วิเคราะห์ความหมายของคำ "นาค" และลักษณะของนาค

๒.๑ ความหมายของคำว่า "นาค"

ความหมายของนาคโดยทั่วไปมีความหมายได้หลายอย่าง บางแห่งก็ให้ความหมายว่า หมายถึงงูทั่วไป งูที่แผ่พังพาน เชื้อสายของนางกัทธูหรือนางสุรสา ช้าง เมฆ เป็นต้น^๑ ในบางแห่งกล่าวว่ นอกจากจะหมายถึงงู ช้าง แล้วยังหมายถึงต้นกาละหิง และผู้ประเสริฐอีกด้วย^๒ และบางแห่งให้ความหมายของนาคละเอียดลงไปว่า นาคหรือนรเทพมีพัศตร์เป็นมนุษย์ มีหางเป็นงู เกิดจากนางกัทธูชายาของพระกัศยปุนี^๓

ในพระคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ^๔ ได้กล่าวถึงความหมายของศัพท์ "นาค" ว่า

^๑ Monier Monier-Williams, A Sanskrit-English Dictionary, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1976), p. 532 - 533.

^๒ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, พจนานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต. (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๓), หน้า ๓๕๔.

^๓ หลวงบวรบรรณรักษ์, สันสกฤต-ไทย-อังกฤษ อภิธาน, (พระนคร : กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๐๗), หน้า ๒๒๒.

^๔ พระศิริรัตนปัญญาเถระ, วชิรสารัตถสังคหะ, สหภูมิอยุธยาและศิษยานุศิษย์ จัดพิมพ์ถวายในงานฉลองหิรัญบัฏและทำบุญอายุ พระวิสุทธีวงศาจารย์ วัดสุทัศน์เทพวราราม, (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๒), หน้า ๒๒๕.

นาโคว นาคมารุญห นาคมุล อูปาคมิ
 นาคปุญ์ คเหตุวาน นาคสุส อภิษยิ.

แปล นาคนั้นแหละ ขึ้นสู่นาค เข้าไปใกล้โคนนาค
 เก็บคอกนาค นอมบูชาแต่นาค

คานานี้แสดงถึงศัพท์คือ นาค (นา-คะ) ว่ามีความหมายหลายนัย ดังจะแยก
 ให้เห็นดังนี้

นาโค	หมายถึง "ผู้ประเสริฐ" ได้แก่ "พระราชา"
นาค	หมายถึง "สัตว์ประเสริฐ" ได้แก่ "ช่าง"
นาคมุล	หมายถึง "โคนต้นกากทิง"
นาคปุญ์	หมายถึง "คอกกากทิง"
นาคสุส	หมายถึง "ผู้หมกบาป" ได้แก่ "พระพุทธรเจ้า"

ความรวมก็คือ "พระราชาสัตว์ขึ้นสู่พญาช่างคน สัตว์จเข้าใกล้โคนกากทิง ทรงเก็บคอก
 กากทิง นอมบูชาแต่พระพุทธรเจ้า"

นอกจากนั้นในวามิกสูตร^๑ พระพุทธรเจ้าได้ตรัสตอบปัญหาของพระกุมาร
 กัสสปะเกี่ยวกับคำถามที่ว่าอะไรชื่อว่านาคดังนี้ "คำว่านาคนั้นเป็นชื่อของภิกษุผู้ขึ้นาสพ
 คำนั้นเมื่ออธิบายดังนี้ว่า นาคจงหยุดอยู่เถิด เจ้าอย่าเบียดเบียนนาค จงทำความนอบนอมต่อ
 นาคดังนี้"

ถึงแม้คำว่า "นาค" จะมีความหมายใดหลายอย่างดังที่กล่าวมาแล้ว แต่เมื่อ
 พิจารณาจากศัพท์ต่าง ๆ ที่ใช้เรียกนาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลีซึ่งมีอยู่มากมาย เช่น
 ในมหาภารตะจะมีคำเรียกนาคว่า สรรปะ ฤษคะ ฤษงคะ ฤษคะ บันนค ความหมาย

^๑พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. พระสุคตัมปิฎก วัชณินิกาย มุขปณณาสก
 วมิกสูตร, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๑), ๒๔๖-๒๓๑ - ๒๓๕.

ของคำเหล่านี้มีความหมายว่างูทั้งสี่ ในอมรโกษา^๑ มีชื่อแสดงลักษณะการเคลื่อนไหวของงูอยู่หลายชื่อ เช่น กุชคะ กุชงคะ โภคิน อูระคะ บันนค เป็นต้น ในพระไตรปิฎก^๒ ได้กล่าวถึงชื่องูซึ่งแสดงให้เห็นถึงลักษณะของงูว่า "งูเรียกว่าสปะ เพราะอรรถว่าอะไร งูจึงเรียกว่าสปะ เพราะอรรถว่าเลือกไปงูจึงเรียกว่าสปะ เพราะอรรถว่าชนดไปงูจึงเรียกว่ากุชคะ เพราะอรรถว่าไปด้วยอกงูจึงเรียกว่าอูระคะ เพราะอรรถว่ามีหัวตกไปงูจึงเรียกว่าบันนคะ"

ฉะนั้นจะเห็นว่าศัพท์ที่ใช้เรียกนาคในวรรณคดีสันสกฤต และศัพท์ที่ใช้เรียกงูหรือนาคในวรรณคดีบาลีใช้พ้องกัน นอกจากนี้ในมหาภารตะซึ่งเป็นแหล่งที่กล่าวถึงกำเนิดของนาคในวรรณคดีสันสกฤตก็กล่าวว่า นางกัทรุให้กำเนิดนาค ๑๐๐๐ คน และนางสุรสาให้กำเนิดงูใหญ่ ๑๐๐๐ ตัว รายชื่อลูกของนางกัทรุและนางสุรสาเป็นชื่อเดียวกัน เช่น เศษะ วาสุกิ ศักษกะ ฉะนั้นนางกัทรุและนางสุรสาจักอาจจะเป็นคนเดียวกันดังที่โมเนียร์ วิลเลียม ได้กล่าวไว้ว่านาคนั้นเป็นลูกของนางกัทรุหรือนางสุรสา และลักษณะของนาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลีก็ค่อนข้างเหมือนกัน แต่ไม่ใช่ขรรคมดาเป็นสัตว์ทิพย์ คือมีสภาพกึ่งสัตว์กึ่งเวทคา วิชยานิพนธ์เรื่องนี้จะศึกษาเรื่องนาคตามความหมายว่างูเท่านั้น

๒.๒ ลักษณะของนาคที่เป็นงูในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี

ในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี ได้กล่าวถึงนาคในแง่มุมต่าง ๆ ทั้งในด้านกำเนิดที่อยู่ รูปร่าง อุปนิสัย และอำนาจ จากการที่พิจารณาถึงคุณสมบัติเหล่านี้ของนาคทำให้ประมวลเห็นถึงลักษณะของนาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลีได้เป็นอย่างดี ฉะนั้นการกล่าวถึงลักษณะของนาคจึงจะกล่าวถึงนาคเป็นข้อ ๆ ไป ดังนี้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ Amarsimha, Amarakosa, (Varanasi : The Chowkhamba Vidyabhawan, 1970), 1.8.6 - 8.

^๒ พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย. พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส,

กำเนิดของนาค

ในวรรณคดีสันสกฤตนั้นกำเนิดของนาคส่วนใหญ่ มีคนเล่ามาจากมหากาโร
ถึงแม้ว่าจะมีรายละเอียดแตกต่างออกไปบ้าง แต่ก็พอสรุปได้ความมาจากแหล่งเดียวกัน

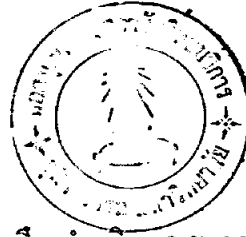
มหากาโร อาทิมรรพ^๑ ได้กล่าวถึงกำเนิดของนาคว่าเป็นลูกของนางกัทธู
และพระกษัตริย์พรหมฤๅษี ชื่อกำเนิดจากฟองไข่ จำนวนนาคที่เกิดจากนางกัทธูนั้นมีถึง
๑๐๐๐ คน และได้กล่าวถึงรายชื่อนาคสำคัญซึ่งเป็นลูกของนางกัทธูว่ามี ๑๔ คน^๒ บุตรชาย
คนหัวปีชื่อเศษะ คนรองชื่อวาสุกิ ไอรำวัด และอื่น ๆ อีกมากมาย แต่ในตอนหลัง
มหากาโร อุตโยคมรรพ^๓ ได้กล่าวว่านาคทั้งหลายอาทิ เศษะ วาสุกิ คักษกะ ต่างก็
เป็นลูกของนางสุรสา ในรามายณะ สุนทรภณ^๔ ก็ได้พูดถึงนางสุรสว่าเป็นมารดา

^๑Pratap Candra Roy, tr., The Mahábhārata of Krishna
Dwaipayana Vyasa, (Calcutta, Oriental Publishing Co., 1884) I.
63.

^๒Mbh. R. I. 35. 92.

^๓Mbh. R. IV. 103. 216.

^๔Hari Prasad Shastri, tr., The Ramayana of Valmiki,
(London : Shanti Saddan, 1962).

ของเหล่านาค แต่ปรากฏในรูปของรากษสี

คัมภีร์ปุราณะฉบับต่าง ๆ ก็ได้กล่าวถึงกำเนิดของนาคไว้ต่าง ๆ กัน ใน
 วิชาปุราณะ^๑ กล่าวว่าลูกของนางสุรสาเป็นงูใหญ่ ๑๐๐๐ ตัว ส่วนลูกของนางกัททรุนั้น
 คือนาค ๑๐๐๐ ตัว นาคชั้นหัวหน้ามีเศษะ วาสุกิ ตักษกะ ในอักษิปุราณะ^๒ ได้กล่าว
 ว่านางสุรสาชายาของพระกัศยปให้กำเนิดงูใหญ่ ๑๐๐๐ ตัว ส่วนนางกัททรุชายาอีกผู้
 หนึ่งนั้นให้กำเนิดลูก ๑๐๐๐ ตัว มี เศษะ วาสุกิ ตักษกะ และอื่น ๆ ในครุฑปุราณะ^๓
 กล่าวว่าลูกของนางสุรสาเป็นงูใหญ่ ๑๐๐๐ ตัว ส่วนนางกัททรุนั้นมีลูก ๑๐๐๐ ตัว เป็น
 นาคที่มีฤทธิ์ ในสิวปุราณะ^๔ กล่าวว่านางสุรสาให้กำเนิดงูใหญ่จำนวน ๑๐๐๐ ตัว งู
 สำคัญชั้นหัวหน้าได้แก่ เศษะ วาสุกิ ตักษกะ ไอราวัต มหาปัทม กัมพล และอัสวคร ใน
 ภาควัตปุราณะ^๕ กล่าวว่านางกัททรุและพระกัศยปให้กำเนิดงูใหญ่เข้าพันธุ์ต่าง ๆ

^๑H.H. Wilson, tr., The Vishnu Purāna, (London : trubner & Co., 1866), II : 74.

^๒Manmatha Nat Dutt, tr., The Agni Purānam, (Varanasi : The Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1967), p. 87.

^๓Manmatha Nath Dutt, tr., The Garuda Purānam, (Varanasi : The Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1968), p. 20.

^๔The Siva Purāna, trans. A Board of Scholars, ed. Prof. J.L. Shastri (Delhi : Motilal Bandrsidass, 1974), IV : 1586.

^๕Ganesh Vasudeo Tagare, trans., The Bhāgavata Purāna, ed. Prof. J.L. Shastri (Delhi : Motilal Banarsidass, 1976), VIII : 811.

กถาสริตสาคร ได้กล่าวถึงนาคที่มีเชื้อสายเกี่ยวข้องกับนาคลูกของนางกัทธู เช่น นาคกิริติเสน^๑ ได้กล่าวว่าคนเป็นน้องชายของवासुकिनाครราชา หรือนาควสุเนมิ^๒ กล่าวว่าคนเป็นพี่ชายคนโตของवासुकिनाครราชา ในเรื่องขีมุตวาทนะ^๓ ก็กล่าวว่า นาคทั้งหลายเป็นลูกของนางกัทธูและได้เล่าถึงการที่นาคคองตกเป็นอาหารของครุฑตามแนวที่ปรากฏในเรื่องมหาภารตะ

ในบัญชีคันถระ นิทานเรื่องหญิงสาวผู้แต่งงานกับงู^๔ พราหมณ์ผู้สามีได้ถามภรรยาของตนว่าจะให้ตนไปพบवासुकिที่บาดาลเพื่อหาหญิงสาวมาแต่งงานกับลูกชายของตนซึ่งเกิดมาเป็นงูหรือ

จากหลักฐานดังกล่าวพอจะสรุปได้ว่า นาคในวรรณคดีสันสกฤตนั้นถือกำเนิดมาจากนางกัทธูและพระกัศยปพรหมณีส และนางกัทธูนี้อาจจะมีชื่ออีกชื่อหนึ่งว่านางสุรสา ลักษณะการกำเนิดนั้นมีลักษณะเป็นสัตว์คือเกิดจากฟองไข่ และจำนวนที่เกิดแต่ละครั้งนั้นมีเป็นจำนวนมากดังเช่นนางกัทธูได้ให้กำเนิดลูกเป็นครั้งแรกจำนวนถึง ๑๐๐๐ ตัว

ในวรรณคดีบาลีได้กล่าวถึงกำเนิดของนาคตามคติทางพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก^๕ พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงกำเนิดของนาคว่ามี ๔ ประเภท คือ

^๑ C.H. Tawney tr., The Ocean of Story, (London : 1924), I : 61.

^๒ Ibid., I : 100.

^๓ Ibid., II : 150 - 152.

^๔ Arthur W. Ryder, tr., Panchatantra, (Bombay : Jaico Publishing House, 1949, p. 152 - 153.

^๕ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวรรค นาคสังยุต, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๑), ๑๗.๕๑๘ - ๕๒๔.

นาคที่เป็นอัมพชะ เกิดในไข่
 นาคที่เป็นชลาพุชะ เกิดในครรภ์
 นาคที่เป็นสังเสทชะ เกิดในเง้าโคล
 นาคที่เป็นอุปปาทิกะ เกิดยุคขึ้น

นอกจากนั้นพระพุทธเจ้ายังได้ทรงจัดลำดับความสูงต่ำของเหล่านาคว่า นาคอุปปาทิกะนั้นสูงกว่านาคประเภทอื่น ถัดมากก็เป็นสังเสทชะ ชลาพุชะและอัมพชะ

นาคนั้นจะพ้นจากภาวะความเป็นนาคได้ก็ต่อเมื่อบำเพ็ญบุญ ประพฤติคนสุจริต ด้วยกาย วาจา ใจ ดังเช่นพระพุทธเจ้าตรัสกับนาคหนุ่มผู้ปรารถนาจะบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาว่า "เจ้าเป็นนาคมีความไม่องงามในพระธรรมวินัย เจ้าจงไปรักษาศีลอุโบสถ ด้วยวิธีนี้เจ้าจะพ้นจากกำเนิดของนาค และจะได้กลับเป็นมนุษย์โดยเร็ว"^๑

มีชาดกหลายเรื่องแสดงให้เห็นถึงนาคต้องการจะเกิดเป็นมนุษย์ และพยายามทำความดีโดยรักษาศีลอุโบสถดังเช่นสังขปาลชาดก^๒ พญานาคราชในจัมเปยยชาดก^๓ และนาคภูริทัต^๔ ในทำนองกลับกัน ถ้าหากว่ามนุษย์ปรารถนาที่จะมีกำเนิดเป็นนาคก็ต้องบำเพ็ญความดี และตั้งความปรารถนาอย่างแรงกล้า เหตุผลที่ทำให้มนุษย์ต้องการเกิดเป็นนาคก็คือปรารถนาในนาคสมบัติ เช่นพระเจ้าทุยโยชนทรงปรารถนาในนาคสมบัติพระองค์ได้ทรงสมათานศีลเจริญภาวนาและตั้งความปรารถนาที่จะได้กำเนิดเป็นนาค

006407

^๑พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, วินัยปิฎก มหาขันธกะ มหาวรรค,

๔.๑๒๗.๑๖๘ - ๑๗๐.

^๒ชาดกัฎฐกถา ภาค ๘ : จัดตาทิสนิบาต สังขปาลชาดก, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พานิชสุภณ, ๒๕๖๕), หน้า ๔๑๐ - ๔๓๓.

^๓ชาดกัฎฐกถา ภาค ๘ : วิสตีนิบาต จัมเปยยชาดก, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไท, ๒๕๖๕), หน้า ๑๑๑ - ๑๓๑.

^๔ชาดกัฎฐกถา ภาค ๑๐ : มหานิบาต ภูริทัตตชาดก, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไท, ๒๕๖๕), หน้า ๑ - ๕๓.

เมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์จึงได้ไปปฏิบัติ นาคพิภพ ทรงพระนามว่าสังขปาลนาคราช ใน
 จัมเปยชชาติก็ไต่กล่าวถึงชาย เชื้อใจคนหนึ่งทีปรารถนาในนาคสมบัติได้ตั้งใจทำบุญบริจาค
 ทาน รักษาศีล เมื่อถึงแก่กรรมชายเชื้อใจผู้นี้ก็ได้ไปเกิดในนาคพิภพสมความปรารถนา

ในจักรวาลที่ปี่^๑ ก็ไต่กล่าวถึงการกำเนิดของนาคและการเลี้ยงดูลูกของนาค
 ว่า

...คังไค้สูคัมมา นางนาคทั้งหลายผู้ตั้งครรภุในสมัยแห่งฤดูต่างคิดกันว่า ถ้าเรา
 คลอดในที่นี้ลูกของเราจะไม่สามารถทนทานต่อแรงคลื่นและแรงโอบของพวกครุฑ
 ไค้ นางนาคเหล่านั้นจึงดำลงในมหาสมุทรถึงประตูที่มีบานแยกแฉกก็เข้าไปสู่มหา
 นทีทั้ง ๕ แล้วเดินทางไปยังภูเขาทิมพานต์ อยู่ในถ้ำทองถ้ำเงินและถ้ำแก้วมณีอัน
 พวกครุฑพินโอบไม้ไค้ คลอดลูก ณ ภูเขาทิมพานต์นั้น แล้วให้ลูกนาคน้อย ๆ ศึกษา
 การขานนำในระคุบต่าง ๆ มีขอเท้าเป็นตน ครั้นนาคเหล่านั้นสามารถขานนำไค้
 คือจากฝั่งในไปสู่ฝั่งนอก จากฝั่งนอกสู่ฝั่งในของแม่น้ำทั้งหลายมีแม่น้ำคงคาเป็นตน
 โดยลำดับในกาลไค้ ในกาลนั้นนางนาคทั้งหลายก็ทราบว่ บัดนี้พวกทารกของเรา
 สามารถทนต่อแรงคลื่นและกำลังของครุฑไค้แล้ว จึงบันดาสใหม่หาแม่ผู้ตั้งขึ้นยังฝั่ง
 ไค้ตก ทำภูเขาทิมพานต์ทั้งสินให้เป็นเหมือนหนึ่ง มีน้ำเป็นอันเดียวกันควยอานภาพ
 ของตนแล้ว นิรมิตเรือใหญ่อันดวนแล้วควยรัตนะมีทองและเงินเป็นตน ผูกเพดาน
 ผาอันวิจิตรควยดาวทองในเบื่องบน หอยพวงคูกอกไมหอมแล้วถือคอกอกอบลแดง และ
 คอกไมมีกลิ่นหอมเป็นตน ล่องเรือเหล่านั้นลงสู่มหานทีทั้ง ๕ บรรลุถึงมหาสมุทร
 โดยลำดับ นาคเหล่านั้นอยู่ในมหาสมุทรนั้นเมื่อถึงขนาด ๑๐๐ วา ๑,๐๐๐ วา
 ชื่อว่าถึงความเติบโตใหญ่และความไพบูลย์...

แม้ว่านาคจะมีลักษณะการเกิดแตกต่างกัน แต่นาคก็ถูกจัดให้มีกำเนิดเป็น
 ศิรจนาจันดังเช่นพระพุทธเจ้าไค้ศรัว่านาคนั้นเป็นศิรจนาจัน ไม่สมควรจะได้บวชเรียนเป็น
 ภิกษุในพุทธศาสนา

ในจักรวาลที่ปี่ก็กล่าวว่ "ในศิรจนาจันโยนินั้น สัตว์ทั้งหลายเช่น พญานาค
 ครุฑ ราชสีห์ และช้างชื่อว่าศิรจนาจัน"^๒

^๑พระสิริมังคลาจารย์, จักรวาลที่ปี่ แปลโดย นายมาลี พุทธรักษา
 (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
 ๒๕๒๓), หน้า ๒๘๘ - ๒๘๙.

^๒เดิมเดียวกัน. หน้า ๒๘๙.

ที่อยู่ของนาค

ในวรรณคดีสันสกฤตและบาลีได้กล่าวถึงที่อยู่ของนาคามีหลายอย่างแตกต่างกันไปดังนี้ คือ

ก. จอมปลวก สถานที่ที่นาคชอบอยู่อาศัยแห่งหนึ่งคือจอมปลวก ความหมายของคำว่าจอมปลวกนั้น ศัพท์สันสกฤตหมายถึงที่อยู่อาศัยของงู เช่น อหินิลย อหิสฺศุรย สรุปาวาส เป็นต้น มหาภารตะอาศวเมธิกบรพ^๑ ได้กล่าวถึงนาคที่เกาะกะชโหมยคุณทลเพชรของฤๅษีอุคตังกะแล้วหายไปในจอมปลวก นิทานเรื่องหนึ่งในวิญจันตระ^๒ ได้กล่าวถึงพราหมณ์หริทิตตะบุชาและให้น้ำนมที่อาศัยอยู่ในจอมปลวกในทุ่งนาของเขา และเขาได้เหรียญทองเงินของคอบแทนจากงูนั้น ส่วนกถาสรีตศาคร^๓ กล่าวถึงเรื่องพราหมณ์พี่น้องสามคน น้องชายคนสุดท้องชื่อวิศวัตตะได้ถูกที่ชายผู้มีเล่ห์เหลี่ยมสองคนปรารถนาที่จะกำจัดเขาโดยทำอุบายให้เขาเข้าไปใกล้จอมปลวก เพื่อที่จะได้ถูกงูกัด แต่ปรากฏว่าเขาหาได้รับอันตรายไม่ กลับได้รับทองคำจากงูมากมาย ในชาคกบวงเรื่อง

^๑Mbh. R. XIV. 58.116.

^๒Arthur W. Ryder, tr., Panchatantra, (Bombay : Jaico Publishing House, 1949), p. 286 - 287.

^๓C.H. Tawney, The Ocean of Story, (London : Trubner & Co., 1924), I : 293.

กล่าวถึงนาคราชเช่น นาคราชในจัมเปยยชาดก^๑ สังขปาล^๒ ภูริทัต^๓ ก็ล้วนแล้วแต่เลือกไปบำเพ็ญศีลภาวนาที่จอมปลวกในโลกมนุษย์ทั้งสิ้น

ลักษณะของนาคที่อาศัยอยู่ในจอมปลวกนั้นมักปรากฏในรูปของงูธรรมดา แต่มีลักษณะเป็นสัตว์ทิพย์

ข. น้ำ สถานที่ที่นาคชอบอาศัยอีกแห่งหนึ่งคือน้ำ ทั้งนี้เนื่องจากนาคมีความสัมพันธ์กับน้ำมาก นางนาคมาเวีกาในภูริทัตชาดก^๔ ได้กล่าวว่าลูกของนางมีกำเนิดจากธาตุน้ำอันเป็นธาตุละเอียดอ่อน และในลลิตวิสตระ^๕ ก็กล่าวถึงนาคที่เป็นผู้บันดาลให้เกิดท่อน้ำอันน้ำเย็นสร่งพระสิทธะกฤตกะกุมาร ในมหาภารตอาทิบรพ^๖ ก็ได้มีกล่าวไว้ว่าเมื่อพญาครุฑพานาคไปเที่ยวนั้นได้บินใกล้ดวงอาทิตย์มากเกินไปทำให้เหล่านาคลูก ๆ ของนางก็ทรูสลมไปตาม ๆ กัน นางก็ทรูตองสวดอ้อนวอนขอให้พระอินทร์บันดาลให้ฝนตก เมื่อพวคนาคได้รับน้ำฝนจึงได้ฟื้นขึ้นมา ตามคติความเชื่อของไทยเราก็ปรากฏในเทพนิพนธ์ศาสนาว่านาคเป็นผู้ให้น้ำ แหล่งน้ำที่นาคชอบอยู่อาศัยนั้นแยกออกได้เป็นหลายประเภท คือ

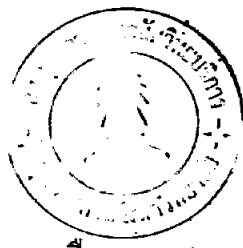
^๑ชาดกัฎฐกถา ภาค ๙ : วิสดีนิบาต จัมเปยยชาดก, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไท, ๒๔๖๕), หน้า ๑๑๑ - ๑๓๑.

^๒ชาดกัฎฐกถา ภาค ๙ : จิตตาสีสนิบาต สังขปาลชาดก, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พานิชศุภผล, ๒๔๖๕), หน้า ๔๑๐ - ๔๓๓.

^๓ชาดกัฎฐกถา ภาค ๑๐ : มหานิบาต ภูริทัตชาดก, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไท, ๒๔๖๕), หน้า ๑ - ๕๓.

^๔เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

^๕แสง มนวิฑูร (ผู้แปล), ลลิตวิสตระ, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๒), ๙.๒๑.๕๗๖.

นาคบางตนอาศัยอยู่ในสระหรือทะเลสาบ ส่วนใหญ่จะเป็นนาคที่ปรากฏในนิทานหรือชาดก เช่น นาคชั้นมจิตรกะ^๑ อาศัยอยู่ในสระในเมืองหลวงของแคว้นอุครใหญ่จาด นาคปรารวตาทกะ^๒ อาศัยอยู่ในสระใต้คณโศก นาคในมตาสนชาดก^๓ ก็อาศัยอยู่ในสระน้ำเช่นเดียวกัน พญานาคผู้ริษยา^๔ อาศัยอยู่ในทะเลสาบ และในสุมังคล-วิลาลินี^๕ กล่าวว่าเหตุนาคที่ชื่อนากสวานาคอาศัยอยู่ในทะเลสาบชื่อ นภสะ

ตามฝั่งน้ำหรือในแม่น้ำก็เป็นสถานที่อีกแห่งหนึ่งที่นาคชอบอาศัยอยู่ แม่น้ำที่นาคอาศัยอยู่มากได้แก่แม่น้ำคงคา ซึ่งมีกล่าวไว้ทั้งในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี มหาภารตะอาทิบรรพ^๖ ได้กล่าวว่าขณะที่อรชุนสร้างน้ำล้างบาปในแม่น้ำคงคานั้นนางนาคสาวอุลุปิได้จุดพระองค์ลงไปย้งนาคพิภพและอีกตอนหนึ่งได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่ภิรมะถูกหุรโยชนจับถ่วงแม่น้ำคงคา ปรากฏว่าพวกนาคที่อาศัยอยู่ในแม่น้ำนี้ได้ช่วยชีวิตไว้ ในชาดกมีหลายเรื่องที่นาคอาศัยอยู่ในแม่น้ำคงคา เช่น มณีกันฐนาคราช^๗ และพญานาคคังเคยยะ^๘ นอกจากนี้

^๑ Edward B. Cowell & Robert A. Neil, The Divyāvādāna, (Amsterdam : Oriental Press, 1970), p. 435.

^๒ C.H. Tawney, tr., The Ocean of Story, VI : 28.

^๓ ชาตักกัฎฐกถา, ภาค ๒ : เอกนิบาต มตาสนชาดก, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พาณิชย์ศุภผล, ๒๕๖๓), หน้า ๓๕๕ - ๓๕๗.

^๔ C.H. Tawney, tr., The Ocean of Story,

^๕ พระพุทธโฆสเถระ, สุมังคลวิลาลินี ที่มณีทายัฎฐกถา ภาค ๒ (กรุงเทพฯ มหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๖๓), หน้า ๓๔๒.

^๖ Mbh. R. I. 216. 447.

^๗ ชาตักกัฎฐกถา ภาค ๔ : ติกนิบาต มณีกันฐชาดก, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไท, ๒๕๖๕), หน้า ๑๕ - ๑๘.

^๘ ชาตักกัฎฐกถา ภาค ๕ : สัตตกนิบาต พกพรหมชาดก, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พาณิชย์ศุภผล, ๒๕๖๕), หน้า ๑๗๘.

แม่น้ำคงคาแล้ว แม่น้ำยมุนาก็เป็นแม่น้ำอีกสายหนึ่งที่พวกนาคชอบอาศัยอยู่ในหริวงค์^๑ กล่าวถึงนาคกาติยะอาศัยอยู่ในแม่น้ำยมุนา และเมื่อออกฤทธิ์จะลงไปเยี่ยมนาคโลกก็ลงไป ในแม่น้ำยมุนาเช่นกัน นอกจากนั้นในภริทัตชาดก^๒ ได้พูดถึงนาคพิภพว่าอยู่ที่แม่น้ำยมุนา ในจัมเปยชาดก^๓ ได้กล่าวว่าพญานาคจัมเปยะครองราชย์ในนาคพิภพอันนารีนรมย์ ประดับด้วยกำแพงแก้ว ๘ ประการ นาคพิภพที่อยู่ในแม่น้ำจัมปา และในสังขปาลชาดก^๔ ก็กล่าวถึงพญาสังขปาลนาคราชครองราชย์ในนาคพิภพที่อยู่ในแม่น้ำกัมภเวณนา ใน ลลิตวิสตระ^๕ กล่าวถึงพญานาคสาครและนางนาคกันยาราวอยู่ในแม่น้ำเนรวุชรา และใน ชาดก^๖ ก็กล่าวถึงพญากาฬนาคราชว่าอาศัยอยู่ในแม่น้ำเนรวุชราเช่นกัน

นอกจากนั้นทะเลและมหาสมุทรเป็นแหล่งน้ำอีกแห่งหนึ่งที่นาคชอบอยู่อาศัย ในมหาภารตะ อาทิมรรพ^๗ ได้กล่าวถึงอาณาจักรของพวกนาคว่าอยู่กลางมหาสมุทร ใน พระไตรปิฎก^๘ พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงสิ่งหนึ่งในบรรดาสัตว์จักรวาลแปดอย่างในมหาสมุทร

^๑Manmatha Nath Dutt, trans. The Harivamsha, (Calcutta : Elysium Press, 1879), pp. 183.

^๒ชาดกภุฎกถา ภาค ๑๐ : มหานิบาต ภุฎกถาชาดก, หน้า (๑ - ๕๓).

^๓ชาดกภุฎกถา ภาค ๘ : วิสคินีบาต จัมเปยชาดก, หน้า ๑๑๑ - ๑๓๑.

^๔ชาดกภุฎกถา ภาค ๘ : จัดตาศีลนิบาต สังขปาลชาดก, หน้า ๕๑๐ - ๕๓๓.

^๕แสง มนวิหฺร, ลลิตวิสตระ, ๑๘.๒๒.๓๘๒.

^๖ส.อ.ส. "อวิทุเรนิทาน", พระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา เอกนิบาต (พระนคร : โรงพิมพ์พิมพ์ศรี, ๒๕๕๓), ๑ : ๑๓๒.

^๗Mbh. R. I. 25. 75.

^๘พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, ปิฎกปาติโมกข์ในชั้นชกะ จุลวรรค,

คือมหาสมุทรเป็นสถานที่อาศัยของเหล่านาค ในภุทิตชาดก^๑ ก็กล่าวถึงพญาครุฑไค้กระเพื่อมแหวน้ำในมหาสมุทรลงไปจับนาค

ค. ป่าไม้และต้นไม้ ที่อยู่ของนาคอีกแห่งหนึ่งคือป่าไม้และต้นไม้ดั่งเช่น นาคราชาศกษกะและอัสวเสนะบุตรชายของเขาอาศัยอยู่ที่ป่าชามหะ^๒ พญามุจลินท์นาคราชาอาศัยอยู่ที่คณมุจลินท์^๓ ในมหาวาณิชชาดก^๔ ก็กล่าวว่านาคอาศัยอยู่ที่ต้นไม้ใหญ่ เมื่อพ่อค้าตัดต้นไม้เพื่อเอาทรัพย์สินสมบัติด้วยความโลภทำให้พญานาคที่อาศัยอยู่ที่ต้นไม้ นั้นฆ่าบรรดาพ่อค้าเหล่านั้นด้วยความโกรธ

ง. ภูเขา สถานที่ที่นาคชอบอยู่อาศัยอีกแห่งหนึ่งคือภูเขา ในมหาภารตะ กฤษณบรพ^๕ ไค้กล่าวถึงที่อยู่อาศัยของพวกภูและนาคทั้งหลายว่าอยู่ที่ภูเขานิมีธ ในทัทธราชาด^๖ กล่าวถึงทัทธนาคราชาและบริวารว่าอาศัยอยู่ที่เชิงเขาทัทธระ ในคัมภีร์มหาวงศ์^๗ ไค้กล่าวถึงพญามรพตนาคราชว่าอาศัยอยู่ในภูเขาชื่อคณวาเนนทรบรพต

จ. นาคโลก คินแดนของนาคที่รู้จักกันแพร่หลายอีกแห่งหนึ่งคือนาคโลก ซึ่งอยู่ใต้พื้นโลกลงไปคั้งจะเห็นได้จากการที่พราหมณ์อุคตังกะ^๘ พยายามจะขุดดินด้วยไม้เท้า

^๑ชาดกัมภุฎกา ภาค ๑๐ : มหานิบาต ภุทิตชาดก, หน้า ๑ - ๕๓.

^๒Mbh. R. I. 225. 463.

^๓แสง มนวิthur, ลลิตวิสตร, ๒๔.๘๐.๕๐๕.

^๔ชาดกัมภุฎกา ภาค ๖ : ปกฉณนิบาต มหาวาณิชชาดก, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พาณิชย์สุภณล, ๒๔๖๖), หน้า ๓๔๘ - ๓๕๓.

^๕Mbh. R. VI.

^๖ชาดกัมภุฎกา ภาค ๔ : จตุกนิบาต ทัทธราชาด, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไท, ๒๔๖๕), หน้า ๒๔๔ - ๒๔๖.

^๗หอพระสมุทวารวิธาน, มหาวงศ์ พงษาวดารลังกาทวีป เล่ม ๒, หน้า ๗๕.

^๘Mbh. R. I. 3. 45.

ของคนเพื่อจะติดตามไปเอาคุณพลเพชรคืนจากภูเขานาคคักกะ แต่ก็ไม่สามารถจะทำได้เพราะ นาคโลกนั้นอยู่ใต้โลกมนุษย์ลงไปนับเป็นพัน ๆ โยชน์ ร้อนถึงพระอินทร์ต้องมาช่วยเนรมิตสายฟ้า ให้เข้าไปสิ่งสถิตในไม้เท้าพราหมณ์คักกะจึงสามารถชุกคินลงไปถึงนาคโลกได้ อาณาจักร ของนาคที่อยู่ใต้โลกนั้นเรียกว่าบาดาลหรือรสเทส ซึ่งเป็นดินแดนที่สวยงามยิ่งนัก. เมื่อคักกะ ได้ไปพบเห็นเขาได้พรรณานาความสวยงามของอาณาจักรนาคไว้อย่างมากมายว่า

...อาณาจักรนาคมีรัศมีแสงสว่างถึง ๑๐๐๐ โยชน์ ประดับด้วยแก้วมณีและมุกค้ำอันเป็น ทิพย์หลากหลายชนิด ออกมไปควยหมอนำอันสวยงาม มีบันไดแก้วผลึกทอดลงสู่พื้นน้ำ ภายใน นาคโลกมีสายน้ำอันใสสะอาดหลายสาย ร่มรื่นควยรุกขชาตินานาพันธุ์และหมูนกนานา ชนิด ประตุมืองของนาคทั้งหลายมีความกว้าง ๕ โยชน์และสูงถึง ๑๐๐๐ โยชน์...

เมืองของนาคชื่อว่าโกควตี ฉะนั้นเราได้กล่าวชมความงามของเมืองโกควตีว่า
งดงามเสมอควยเมืองอมราวาศิของพระอินทร์^๒

ในวิสุทธิชาดก^๓ ปุณณกัษได้ทูลพรรณานาคพิภพของวรุณนาคราชให้ท้าวเวสสวัณ พังว่า

...เมืองนาคนั้นเขาเรียกว่าโกควตีนครบ้าง เรียกว่าวาสุานครบ้าง เรียกว่าทิวตินคร บ้าง เป็นเมืองที่เขาสร้างใหญ่แล้วไปควยทองสำเริงบริบูรณ์ควยทองโกศทรีพิภพทุกอย่างมี ป้อมและเชิงเทินแล้วไปควยแก้วแดงและแก้วใส ทำให้มีสีฐานคองคองรู ปราสาทใน เมืองนาคนั้นแล้วไปควยแก้วมณี มุงกระเบื้องควยทอง หมูไม้ทั้งหลายคือไม้มะม่วง ไม้หมากเมา ไม้หวา ไม้ตีนเป็ด ไม้จิกการะเกด ไม้ประยูงคราษพฤษ ขะยา ยางทวาย จำปา กากะทิง มะลิซ้อน มะลิลา ตะแบก กะเบา เหล่านี้ย่อมมีในเมืองนาคนั้น หมูไม้ ในเมืองนาคซึ่งเป็นที่ประทับของพญาวรุณนาค ผู้เป็นเจ้าพิภพมีฤทธิมากนั้นยอมเป็นต้นไม้ มีลำต้นและกิ่งก้านล้วนแล้วไปควยแก้วอินทนิล มีดอกและผลแล้วไปควยทอง เบล็ดคอก ออกผลลงงามอยู่เสมอ ...

^๑ Mbh. R. XII. 58.117.

^๒ Mbh. R. IV. 103.216.

^๓ ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาดกฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา วิสตีนิบาต, วิสุทธิชาดก,

ในจัมเปยชาคก^๑ พระเจ้าสิกราชก็ได้กล่าววชนาคพิภพของจัมเปยชาคก^๑ ว่า
 ... ภูมิภาคอันวิจิตรตระการตาลาดไปแล้วด้วยทรายทอง ทั้งสุวรรณปราสาทก็ปลุกด้วย
 แขนกระดานแก้วไพฑูริย์ อลงกตนิเวศน์ของจัมเปยชาคก^๑ มีรัศมีโอภาสตั้งแสงอาทิตย์
 แรกอุทัยอันรุ่งเรืองไปด้วยรัศมีประหนึ่งสายฟ้าในกุ่มเมฆ นิเวศน์ของท้าวชาคก^๑
 คาคามไปควยพฤษชาตินาชานิค หอมฟุ้งจรไปควยทิพย์สุคนธ์อบอวลล้วนวิเศษ เหล่า
 ทิพย์คूरियคุณตรีก็ประโคมบรรเลง ทั้งนางนาคก็อุณาทั้งหลายนกฟ่อนรำขับร้อง ณ พระ
 สุวรรณแทนทองมีพื้นแลเสาดั่งเพดานไลทาแล้วควยแกนจันทน์อันเป็นทิพย์...

ในพระคัมภีร์ชาคก^๑ ได้กล่าวถึงนาคว่าอาศัยอยู่ที่พื้นดิน ดังจะเห็นได้จากความตอน
 ที่กล่าวถึงพระพุทธรเจ้าเสด็จถึงกรุงราชคฤห์ บรรดาชาวเมืองพากันแตกตื่น และได้กราบทูล
 พระราชาว่า

...ขอเคาะ ข้าพระองค์ไม่ทราบว่า สัตว์เห็นปานนี้ที่อยู่บริเวณชาคก^๑ ในเมือง จะเป็น
 เทวดา มนุษย์ นาค ครุฑ หรือใคร พระราชาประทับอยู่บนพื้นปราสาท ทอดพระเนตร
 เห็นพระมหามุขแล้วเกิดอัสจรรยแล้ว จึงทรงบังคับบุรุษทั้งหลายว่า ดูกรนาย ท่าน
 จงไป จงทลสองดู ถ้าเป็นอมมนุษย์ตองออกจากเมืองหายไป ถ้าเป็นเทวดาก็ตองเหาะ
 ไปทางอากาศ ถ้าเป็นนาคก็คำคืนไป...^๒

และอีกตอนหนึ่งได้กล่าวถึง พญากาลนาคราชได้มาสรรเสริญพระพุทธรเจ้า แต่
 เมื่อพญามารนำพลมารเข้ามาขัดขวางการบำเพ็ญบารมีของพระองค์ พญากาลนาคราชก็
 คำคืนไปยังนาคพิภพอันมีมนเทียรประมาณ ๕๐๐ โยชน์นอนปิดปากด้วยมือทั้งสอง^๓

ศูนย์วิจัยทรัพยากร

^๑ ส.อ.ส. พระคัมภีร์ชาคกฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา, วิสดีนิบาต จัมเปยชาคก
 ๑๓.๑๕๐ - ๑๕๑.

^๒ ส.อ.ส. "อวิทูเรนิทาน," พระคัมภีร์ชาคกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา
 เอกนิบาต (พระนคร : โรงพิมพ์พิมพ์ศรี, ๒๔๕๓), ๑.๑๖๕.

^๓ เล่มเดียวกัน, หน้า ๑๗๕.

ในชาคกบางเรื่องที่อยู่อาศัยของนาคอยู่ที่ใต้อินดิกกลงไปไม่เท่าใดนัก เพียงแต่พอคำชุกคินใต้ออน้ำแห้งเพื่อหาสมบัติ กอนคินกอนหินก็หล่นลงไปถึงที่อาศัยของพญานาค^๑

จากการรวบรวมที่อยู่ของนาคนั้นจะเห็นได้ว่า นาคมีที่อยู่อาศัยแตกต่างกันออกไป เช่น อยู่ในจอมปลวก อยู่ในน้ำ ซึ่งอาจจะเป็นสระ ทะเลสาบ แม่น้ำ ทะเล มหาสมุทร ภูเขา ไตคิน และอาณาจักรของนาคที่เรียกว่านาคโลก นาคที่อยู่ในนาคโลกนั้นมีสภาพเป็นกึ่งเทพ แต่นาคที่อยู่ตามที่ต่าง ๆ โดยมากมีลักษณะเป็นสัตว์ทิพย์

รูปร่างของนาค

รูปร่างของนาคที่ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตและบาลีนั้น มีลักษณะเป็นงูแต่เป็นสัตว์ทิพย์ มีสภาพกึ่งเทพกึ่งสัตว์ รูปร่างของนาคมักปรากฏในรูปงูที่แผ่พังพาน ลักษณะเช่นนี้ มักจะมีปรากฏในวรรณคดีบาลีเป็นส่วนใหญ่ เช่นพญามุจลินทนาคราชา^๒ ได้มาแผ่พังพานขนครอบพระพุทธรูปศักดิ์และแผ่พังพานเหนือพระเศียรของพระพุทธเจ้าเพื่อกำบังลมและฝนตลอดเวลา ๗ วันในขณะที่พระพุทธเจ้าเสด็จประทับเสวยวิมุตติสุขที่ไคตมมูจลินท์ มณีกัมภูนาคราช^๓ เมื่อแสดงความรักใคร่พระคาบสีก์เอาขนคร์คิรางและแผ่พังพานปกคลุมเหนือศีรษะพระคาบสพญานาคคังเคยยะ^๔ โภจรพวคนุษย์ที่หึ่งเศษสุราอาหารลงในแม่น้ำคังคาคก็แผ่พังพานแหวกน้ำขึ้นมาหมายจะข้ามนุษย์เหล่านั้น

^๑ส.อ.ส. พระคัมภีร์ชาคกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา ติกนิบาต ชรุทปานชาคก,

๖.๔๖.

^๒พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง พระวินัยปิฎก มหาขันชกะ มหาวรรค,

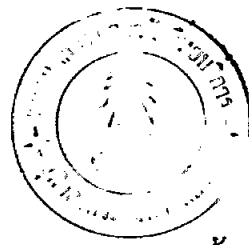
๔.๕.๓ - ๔.

^๓ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาคกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา ติกนิบาต

มณีกัมภูชาคก, ๖.๒๓ - ๒๔.

^๔ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาคกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา สัตตคกนิบาต

พทพรหมชาคก, ๘.๖๕.

ในภริทัตชาดก^๑ ก็กล่าวถึงนาคทั้งหลายได้รับคำสั่งให้ไปชมชู้สาวเมืองพาราณสี
ให้หวาดกลัวว่า

...นาคหลายเขลารับคำสั่งท้าวชตรฐแล้วก็พากันเข้าไปในเมืองพาราณสี แต่มิได้
เบียดเบียนมนุษย์คนใดเลย แฉ่งพานอยู่ตามบานเรือนบาง ตามสระน้ำบาง ตาม
ทางเดินทาง ถนน แฉ่งบาง หอยอยู่ตามยอดไม้และตามเสาเขื่อนบาง พวก
สตรีเป็นอันมากครั้งเห็นฝูงนาคแฉ่งพานหอยอยู่ ณ ที่ต่าง ๆ หายใจชูฟู่ก็พากัน
หวีดหวาด ชู้สาวเมืองพาราณสีมีความสะอึกเดือดร้อนก็พากันไปประชุมยกมือร้อง
ทุกข์ ทูลขอให้ประทานพระราชธิดาแก่พญานาค...

ในวรรณคดีสันสกฤตนั้นนาคที่ปรากฏในรูปของงูมีในวรรณคดีประเภทนิทาน
เช่น พราหมณ์หริทัตตะได้เห็นงูที่จอมปลวกในทุ่งนาของเขากำลังแผ่แม่เบี้ยอยู่^๒ และ
วสุเนมิ^๓ ผู้เป็นพี่ชายคนโตของวาสุกินาคราชก็ปรากฏว่าให้พระเจ้าอุทัยเห็นในร่าง
ของงูชรรมาดา

ลักษณะของนาคที่ปรากฏอีกลักษณะหนึ่งคือมีสภาพกึ่งเทพกึ่งสัตว์ โดยเฉพาะใน
วรรณคดีสันสกฤตสภาพของนาคจะมีลักษณะกึ่งเทพเพราะมีชาติกำเนิดจากพระกัศยปพรหมฤๅ
กับนางกัทธู^๔ นาคในลักษณะนี้จะมีฤทธิ์อำนาจเทียบเท่ากับเทวดา จะเห็นได้ว่าเมื่อพญา
วาสุกินาคราชลูกชายคนที่สองของนางกัทธู^๕ ได้รับเลือกเป็นประมุขของนาค เทพทั้งหลาย

^๑ ส.อ.ส. พระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา มหานิบาต ภริทัตชาดก,
๑๙.๑๕.

^๒ Arthur W. Ryder, tr., Panchatantra, (Bombay : Jaico
Publishing House, 1949), p. 285 - 287.

^๓ C.H. Tawney, tr., The Ocean of Story. (Delhi :
Motilal Banarsidass, 1968), I : 100.

^๔ Mbh. R. IX. 37.63.

^๕ Mbh. R. I. 35.92.

ก็ได้ประชุมหาพิธีราชาภิเษกให้ที่เวทาลัยนาคชนวัน^๑ นาคมีอาณาจักรอยู่ในนาคโลก มีเมืองที่อยู่อาศัยสวยงามชื่อโอกวดี การแต่งตัวของนาคนั้นเต็มไปด้วยเครื่องประดับ ทั้งนี้เพราะนาคโลกกว้างใหญ่ไปด้วยเพชรนิลจินดา^๒

นาคในวรรณคดีมาลีบางตนก็มีสภาพกึ่งเทพ เช่น สังขปาดนาคราช จัมเปยยนนาคราช ภูริทัตตนาคราช เป็นต้น ทั้งนี้เพราะบรรดานาคเหล่านี้มีอิทธิฤทธิ์ ปกครองอาณาจักรที่สวยงามล้วนแล้วไปด้วยเพชรนิลจินดาเช่นกัน การบรรยายถึงลักษณะของนาคก็บรรยายคุดังว่าเป็นเทพ ดังเช่นในภูริทัตตชาดกตอนที่ท้าวสาครพรหมทัตได้ทอดพระเนตรเห็นนาคภูริทัตและบริวารได้กล่าวว่

...ท่านผู้ปรากฏด้วยของสุวรรณ มีพรรณเหมือนสายฟ้า ชันษากำลั่งหม่มกุ่มแลงขุม มา
อยู่ด้วยสิริอันรุ่งเรืองนั้นเป็นใคร เป็นผู้มีพักตร์, ดวงใสเหมือนทองอันสูงอยู่ใบปาก
เบา หรือมีฉนั้นเสลาเหมือนฉานไม้ตะเคียนอันรุ่งโรจน์ ก็นฉัตรชมพูอันขวงโชติมี
ฉเป็นที่รื่นรมย์ใจ มีคนไชประคองพัคควาลวิชนีอันสูงทรงอยู่ตรงเศียรของท่านผู้มีบุญญา
ทั้ง ๒ ข้าง และมีคนถือหางนกงอนวิจิตร ละออออนพานคามแลวด้วยทองและแก้วมณี
จรัสมาข่างุหนาอีก ๒ คน ท่านนั้นทรงกมลอันกลมเกลี้ยง งามเพียงดังสีดานไฟอัน
ดวงใสอยู่ที่ปากเบา อนึ่งเสลาท่านเป็นผู้มีนมทองกลมอยู่ใหญ่ ๗ ปลายสูนิตละเอียุดคำช้า
งามจจนดาดโอภาสเหมือนสายอสนีพุ่งขึ้นไปในท้องฟ้า ท่านผู้มีเนตรชายชวากวางและ
ใหญ่ มีโอฐแจมใสเหมือนกระจุกเป็นเงางาม ยามเมื่อเจรจาแลเห็นทันอันสะอาด
เหมือนสีสังข์อันขาวดอง มือเท้าทั้งสองงามดั่งนำครั่ง ริมฝีปากก็งามปลั่งดั่งควง
พระอาทิตย์ งามวิจิตรด้วยเครื่องปกคลุมขาวสะอาด เสมอดังบุปผชาติดอกวงใหญ่
ที่เขาหิมาลัยแห่งจักรวาฬ งามปานดั่งพระอินทรอันไคยชนะ...^๓

เมื่อนาคปรากฏในรูปลักษณะที่เป็นงูบางแห่งจึงเรียกว่า ทัตวตีรัชช
(Datvatirajju) ^๔ ซึ่งหมายถึงเชื้อกผู้มีพัน หรือที่มชาติ ผู้มีความยาว นาคมางตัว

^๑Mbh. R. IX.37.63.

^๒Mbh. R. I. 35.92

^๓ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา มหานิบาต

ภูริทัตชาดก, ๑๘.๘๑ - ๘๒.

^๔Mbh. R. V. 103.216.

มีความยาวถึง ๑ โยชน์ บางตัวก็ยาวถึง ๑ โกรสะ^๑ บางตัวยาว ๑ โศกณะ^๒ นาค
บางตนมีรูปร่างใหญ่โตมาก เช่น เศษนาคราช สามารถดึงเขวมนัทรซึ่งมีความสูงขึ้นจาก
พื้นดิน ๑๑,๐๐๐ โยชน์และดึกลงไปในพื้นดิน ๑๑,๐๐๐ โยชน์ขึ้นมาได้ และยังทำหน้าที่กำจัด
แผ่นดินไว้อีกด้วย^๓ หรือพญาวาสุภินาคราชก็มีขนาดใหญ่โตมาก เพราะทำหน้าที่เป็นเชือกพัน
ภูเขวมนัทรให้เกษียรสมุทรได้^๔

ในวรรณคดีบางที ท้าวชครนาคราชก็สามารถเนรมิตกายให้ยาวใหญ่วงอ้อมเมือง
ได้^๕ นาคภูริทัตก็สามารถทำตนให้เล็กหรือใหญ่ได้^๖ ในจกกวาฬีพีนี้กล่าวว่ นาคเมื่อโต
เต็มทีจะมีความยาวถึง ๑๐๐ วาหรือ ๑๐๐๐ วา^๗

ลักษณะของนาคที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือจำนวนเศียรของนาคซึ่งทำให้นาคมี
ลักษณะผิดจากงูธรรมดา นาคจะมีเศียรตั้งแต่หนึ่งขึ้นไปจนถึงพันเศียร ในมหากาฬระ
ถึนการทไค้บรรยายถึงจำนวนเศียรของนาคว่ามีแตกต่างกัน นาคบางตนมี ๒ เศียร
๓ เศียร บางก็มี ๕ เศียร ๗ เศียร ๕๐๐ เศียร และบางตนมีถึง ๑๐๐๐ เศียร เช่น

^๑ ความยาวประมาณ ๖๐๐ หรือ ๗๐๐ หลา

^๒ หนึ่งคืบ

^๓ Mbh. R. I. 18.65.

^๔ Mbh. R. I. 18.64 - 65.

^๕ ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา, มหานิบาด

ภูริทัตชาดก, ๑๕.๑๔.

^๖ เฒมเดียวกัน, หน้า ๔๒.

^๗ พระสิริมังคลาจารย์, จกกวาฬีพี, แปลโดย นายบาศี พุทธรักษา, หน้า ๒๒๔.

^๘ Mbh. R. V. 103.216.

เศษนาคราช ส่วนในหริวงศ์กล่าวว่ นาคกาลิยะมีเศียร ๕ เศียร^๑

ในภุริทัตชาดก^๒ นาคภุริทัตสามารถเนรมิตคนใหม่ฟังพานตั้งแต่หนึ่งถึงร้อยตาม
ที่หมองูอาลัมพายนต้องการให้แสดงค้งข้อความตอนหนึ่งว่

...ขณะนั้นอาลัมพายนก็นำพระมหาสัตว์ออกจากกระโปรงแล้วบอกว่ใหญ่ พระโพธิสัตว์
ก็ทำตัวให้ใหญ่ อาลัมพายนบอกให้เล็กและให้ชค ให้คลาย ใหม่ฟังพานหนึ่ง ฟังพาน
สอง-สาม-สี่-ห้า-หก-เจ็ด-แปด-เก้า-สิบ-ยี่สิบ-สามสิบ-สี่สิบ-ห้าสิบ-หกสิบ-เจ็ดสิบ-
แปดสิบ-เก้าสิบ-ร้อย...

นอกจากนาคจะมีเศียรหลายเศียรแล้ว บนเศียรของนาคยังมีเครื่องหมาย
สวัสติกะ^๓ หรือบางแห่งบอกว่เป็นรอยพระบาทของพระกฤษณะที่ประทับไว้เพื่อเป็นเครื่อง
หมายมิให้พญาครุฑทำร้าย แต่ก็มีปรากฏบนเศียรของนาคกาลิยะเท่านั้น^๔ เครื่องหมาย
บนเศียรของนาคนี้ส่วนใหญ่มีในวรรณคดีสันสกฤต ส่วนนาคในวรรณคดีบาสิไม่ปรากฏมี
บรรยายถึงเครื่องหมายสวัสติกะ เพียงแต่กล่าวชมความงามของเศียรนาคว่ "มีความ
งามค้งเช่นดอกช้พฤษ์แลคอกมะลิ"^๕ หรือกล่าวว่ "เศียรของนาคราชนั้นคล้ายค้งคคุม

^๑Manmatha Nath Dutt, trans, The Hanvamsha, (Calcutta :
Elysium Press, 1877), p. 183.

^๒ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาดกฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา, มหานิบาต ภุริทัตชาดก,
๑๘.๘๓.

^๓Mbh. R. V. 103.216.

^๔Manmatha Nath Dutt., trans, The Harivamsha, p. 183.

^๕ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาดกฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา, จัตคาพีสนิบาต
สังขปาลชาดก, ๑๘.๓๑๘.

ไว้ด้วยน้ำกัมพลสีแดง"^๑

ลักษณะของนาคอีกประการหนึ่งคือมีลิ้น ๒ แฉก จึงมีชื่อว่า ทวีชีวนา หรือ ทวีรสนะ ในมหาภารตะ อาทิวรรพ^๒ กล่าวถึงสาเหตุที่นาคมีลิ้น ๒ แฉกว่า ครุฑต้องการไถ่ นางวิณฑามารดาของตนให้เป็นอิสระจากการเป็นทาสของนาค บรรดานาคจึงขอให้ครุฑพ่นน้ำทิพย์มาเป็นเครื่องแลกเปลี่ยน เมื่อครุฑพ่นน้ำทิพย์ไป ชโมยน้ำทิพย์จากพระอินทร์มาได้ก็เอามาวางไว้บนภูเขาคุสะ เมื่อนาคจะเข้ามากินน้ำทิพย์พระอินทร์ก็มาฉวยเอาไปเสีย นาคเห็นน้ำค้างเกาะอยู่ตามใบหญ้าคิดว่า เป็นน้ำทิพย์ทกกระเซ็นอยู่ก็เอาดินเลีย ใบหญ้าคุสะก็มาคดลิ้นออกเป็น ๒ แฉก

ในพระไตรปิฎกก็กล่าวถึงลักษณะของงูว่ามีลิ้น ๒ แฉกเช่นกัน "เพราะอรรถว่ามีลิ้นสองแฉกจึงเรียกว่า ทวีชีวนา เพราะอรรถว่าลิ้มรสด้วยลิ้นสองแฉก งูจึงเรียกว่าทิว สันญญ"^๓ และอีกตอนหนึ่งได้กล่าวว่า "อีกเรื่องหนึ่งในกาลเมื่อเราเป็นพญานาคชื่อสังขปาละ มีฤทธิ์มาก มีเขี้ยวเป็นอาวุธ มีพิษแรงกล้า มีลิ้นสองแฉก เป็นใหญ่กว่านาคทั้งหลาย"^๔

^๑ ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา, วิสคินีมาต จัมเปยยชาดก, ๑๓.๑๖๗.

^๒ Mbh. R. I. 25 - 34. 75 - 91.

^๓ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, พระวินัยปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ.

^๔ พระไตรปิฎกภาษาไทย, สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก,

(พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๐. อนุสรณ์งานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ พุทธศักราช ๒๕๐๐), ๕๕.๒๐.๖๔๓.

ลักษณะของนาคอีกประการหนึ่งคือสีกายของนาค นาคจะมีสีกายต่าง ๆ กัน ถ้าจะพิจารณาจากรายชื่อของนาคซึ่งเป็นลูกของนางกัทธุกีจะเห็นว่าชื่อนาคบางตัวมีความหมายถึงสีต่าง ๆ เช่น บัญชรกะ มีความหมายว่า สีเหลือง ปิงคละ สีน้ำตาล นีละ สีน้ำเงิน^๑ เป็นต้น ในพิชัยลาภของพระเจ้าชนเมชัย^๒ ก็มีข้อความกล่าวถึงบรรดานาคทั้งหลายที่ต้องอำนาจอมนครตกเข้าไปสู่กองไฟว่ามีทั้งนาคที่มีสีกายขาว ดำ และน้ำเงิน เสนาครานั้นมีสีกายขาวดุจดังแสงจันทร์^๓

นาคราชที่สำคัญในชาดกมักจะมีสีกายขาว เช่น จัมเปยยนาคราช มีสีกายขาวดุจคอกมะลิสด^๔ ในสังขปาลชาดกก็กล่าวถึงนาคสังขปาลว่า "สรีระแม่ของพระโพธิสัตว์ขนาดเท่าเรือโกศลลำใหญ่ลำหนึ่ง เช่นเดียวกับพวงมะลิอันบุคคลดวงตั้งไว้"^๕ ชครฐนาคราชในภุริทัตชาดกก็มีสีกายขาวเช่นกัน^๖ นอกจากนั้นนาคยังสามารถเนรมิตกายให้มีสีอื่นต่าง ๆ ได้ดังเช่นนาคภุริทัตสามารถเนรมิตตัวให้มีสีเขียว เหลือง แดง ขาว^๗ ได้

ในวรรณคดีสันสกฤตและบาลีได้กล่าวถึงนาคกันยาวว่ามีรูปร่างสวยงาม และการพรรณนาถึงความงามของนาคกันยาวมักจะพรรณนาวางามอย่างยิ่ง เช่น

^๑Mbh. R. I. 35.92.

^๒Mbh. R. I. 52.118.

^๓Hari Prasad Shastri, tr., The Ramayana of Valmiki, IV:51-53.

^๔ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา วิสตีนิบาต
จัมเปยยนาคก, ๑๓.๑๖๑.

^๕ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา จัดตาทิสตีนิบาต
สังขปาลชาดก, ๑๔.๓๑๓ - ๓๑๔.

^๖ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา มหานิบาต
ภุริทัตชาดก, ๑๘.๑๕.

^๗เล่มเดียวกัน, หน้า ๔๓.

ในรามายณะ สุนทรภรณ์ได้กล่าวชมความงามของนาคกันยาว่า "นาคกันยาผู้มีสะโพกอันกลมกลิ้ง และมีใบหน้าคั่งจะเข้ยดวงจันทร์ให้ได้อาย"^๑

ในมหาวัสตุ พระเจ้าพรหมทัตได้เห็นนางฟ้าปัทมาวดี ก็ได้ถามนางว่า "เธอคือเทวกันยา นาคกันยา กิณรีหรือมนุษย์"^๒

ในชาดกบรรดานาคที่สำคัญ เช่น สังขปาลนาคราช จัมเปยยนาคราช และนาคภูริทัต ก็ล้วนแล้วแต่มีนาคกันยาผู้สวยงามปรนนิบัติในนาคโลกทั้งสิ้น ความงามของนาคกันยานั้น พระเจ้ากาสิกราชโคตรัสชมไว้ว่า

...นาคกันยาผู้มีนทกพันนางเหล่านั้น ล้วนทรงสุวรรณวัตถาภรณ์ มีอังกุลีกลมเช่นเดียวกับหนอแก้วประพาฬ ประกอบด้วยพินิตัดและบาทอันแดงงามยิ่งนัก พวกนี้ยกทัพปราบระประคองเขาถวายให้พระองค์ทรงเสวย กูงดงามไมทรามเลย สมนนารีเช่นนี้จะมิอยู่ในมนุษยโลกก็หามิได้...

ความมีเสน่ห์ของนาคกันยานั้นทำให้มีเรื่องราวสมสู่ระหว่างมนุษย์และนาคกันยาอยู่เสมอ ในมหาภารตะก็มีเรื่องระหว่างพระอรชุนกับนางนาคอุลูปี^๔ และเรื่องฤๅ

^๑Hari Prasad Shastri, tr., The Ramayana of Valmiki, II : 21.

^๒J.J. Jones, tr., The Mahāvastu, Vol. iii (London : Luzac & Company Ltd., 1952), p. 157.

^๓ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา, วัสดุนิบาต จัมเปยยชาดก, ๑๓.๑๘๒ - ๑๘๓.

^๔Mbh. R. I. 216.446 - 448.

ดูในวิทยานิพนธ์หน้า ๖๕.

ชรัศการ กับนางนาคชรัศการ^๑ น้องสาวของवासुकिเนราช ในชาดกก็มีอยู่หลายเรื่อง เช่น ภูริทัตชาดกก็มีการสมสู่ระหว่างภูริทัตกับนางนาคมา^๒ และมีชาดกหลายเรื่องที่น่าคอบแทนผู้ที่มิพระคุณแก่ตนโดยให้นาคกันยามาปรนนิบัติ เช่น ในชรูปุตตชาดก^๓ พระเจ้าเสนกะไ้รับนาคกันยานางหนึ่งจากพญานาคที่ถวายให้เป็นของคอบแทนในการที่พระองค์ได้ช่วยชีวิตของพญานาคตนนั้นไว้

สรุปรูปร่างของนาคได้ว่า นาคนั้นปรากฏร่างในลักษณะของงู มีสภาพเป็นสัตว์ทิพย์ หรือกึ่งเทพกึ่งสัตว์ ถ้าปรากฏในลักษณะที่เป็นงูธรรมดา ก็จะเป็นงูที่แผ่พังพาน ถ้าปรากฏในลักษณะกึ่งเทพก็จะมีลักษณะเป็นนาค มีเครื่องประดับ มีขนาดยาวใหญ่กว่างูธรรมดา บนเศียรมีเครื่องหมายสวัสดิเกะ และมีจำนวนเศียรแตกต่างกันไป มีลิ้นสองแฉก และมีสีกายต่าง ๆ กัน ในบางครั้งนาคก็ปรากฏในรูปลักษณะของเทพ คือมีลักษณะคล้ายกษัตริย์ที่ทรงเครื่องประดับอันงดงาม

อุปนิสัยของนาค

อุปนิสัยของนาคที่ปรากฏในครั้งแรกในวรรณคดีสันสกฤตนั้น นาคมีอุปนิสัยอันฉลาดเกินไปด้วยเล่ห์เพทุบายและดูร้าย ดังจะเห็นได้จากนางกัทธู^๔ เป็นผู้ให้กำเนิดนาคทั้งหลายก็ใช้อุบายฉ้อโกงนางวินตาคำในการทำพนันกันเกี่ยวกับสี่ขนของมาจุจไตรพ โดยนางกัทธูใช้

^๑Mbh. R. I. 216.446 - 448.

ดูในวิทยานิพนธ์หน้า ๒๒.

^๒ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา, มหานิชาต ภูริทัตชาดก, ๑๘.๕.

^๓ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา, นิกกนิชาต ชรูปุตตชาดก, ๘.๒๑๕.

^๔Mbh. R. I. 20 - 23.69 - 72.

ให้บรรดานาคลูกของนางเนรมิตร่างเป็นชนม้าสีค่าแซมที่หางม้า เพื่อที่จะให้เป็นไปตามคำ
 ทายของนางว่าชนหางม้าอุจใจศรพนั้นแซมด้วยสีค่า และนางจะได้ชนะได้นางวินิตามาเป็น
 ทาส. เมื่อลูก ๆ ของนางบางคนไม่ยอมทำตาม นางก็สาปแช่งให้ลูกของนางต้องตายในกอง
 ไฟในพิพิธลาญงูของพระเจ้าชนเมชัย ซึ่งการกระทำนี้ชี้ให้เห็นถึงความใจร้ายของนาง ซึ่ง
 แม้แต่ลูกก็มีไคละ เว้นจะทำร้าย บรรดานาคลูกของนางก็ทรนัสนส่วนใหญ่ก็มีนิสัยชั่วร้าย มี
 จิตริษยากันและกัน ไม่มีความเมตตากรุณา จะเห็นได้จากการข่มขู่บังคับให้นางวินิตาและ
 พญาคูทลภูชรายรับใช้พวกนาคทั้งหลายอย่างทารุณ ความโหดร้ายของบรรดานาคเหล่านี้
 แม้แต่เสนนาคราชผู้เป็นที่ชายคนโตของนาคทั้งหลายก็ไม่สามารถทนอยู่ด้วยได้ เสนนาคราช
 ได้กราบทูลพระพรหมว่า บรรดานาคน้อง ๆ ของคนล้วนแต่มีนิสัยชั่วร้ายทั้งสิ้น^๑

พญานาคที่ใจค้ำอำมหิตที่สุดในบรรดานาคทั้งหลายได้แก่ ศักษกนาคราช เป็นนาค
 ที่มีความประพฤติชั่วช้า ชอบก่อเรื่องเคียดแค้น เช่นขโมยกษัตริย์เพชรของพราหมณ์ผู้ตั้งกะ^๒
 ไปซ่อนไว้ในบาศาลหรือไปกัศพระราชาปริกษิตแห่งจันทรวงศ์สิ้นพระชนม์^๓ ความชั่วร้ายของ
 ศักษกนาคราชนี้เองที่เป็นสาเหตุให้พระเจ้าชนเมชัยทรงจัดพิพิธลาญงูขึ้น ทำให้นาคต้องสิ้น
 ชีวิตลงในกองไฟเป็นจำนวนมาก^๔

ถึงแม้ว่านาคในวรรณคดีสันสกฤตส่วนใหญ่จะมีนิสัยฉ้อฉลโหดร้าย ชอบสำแดง
 ฤทธิ์ทำร้ายผู้อื่น แต่ก็ยังมีนาคบางคนที่มีนิสัยดี ใฝ่ทางธรรมะและบำเพ็ญตนช่วยเหลือผู้อื่น
 เช่น เสนนาคราช อุปนิสัยของเสนนาคราชนั้นเป็นนาคที่มีนิสัยดีใฝ่ความสงบ และช่วยเหลือ
 ผู้อื่นอยู่ตลอดเวลา ดังจะเห็นได้จากการที่ขอพรพระพรหมว่าขอให้ตนได้ประพฤติธรรมอยู่
 เสมอ และบำเพ็ญตบะด้วยความสงบสุข พระพรหมได้เห็นถึงความดีข้อนี้จึงมอบหมายให้ทำ

^๑ Mbh. R. I. 36.93 - 94.

^๒ Mbh. R. I. 3.42 - 48.

^๓ Mbh. R. I. 40 - 43. 98 - 105.

^๔ Mbh. R. I. 51 - 56.117 - 124.

หน้าที่ช่วยเหลือสัตว์ทั้งมวลด้วยการรองรับแผ่นดินไว้ใหม่ดัง

นอกจากเสนาคราชแล้วก็มีวาสุกีนคราชประมุขของนาค คอยปกป้องชีวิตของเหล่านาคบริวารของตน พยายามหาวิธีที่จะป้องกันชีวิตของพวกนาคให้พ้นจากความตายในพิธีฉลองของพระเจ้าชนเมชัย^๒ หรือหาวิธีที่ตกลงกับพญาครุฑเพื่อป้องกันชีวิตของพวกนาคมิให้ต้องตายเป็นจำนวนมาก^๓ และนอกจากนั้นพญาวาสูกีนคราชยังได้ช่วยชีวิตของกิมเสนะเอาไว้เมื่อคราวที่เขาได้ถูกทुरโยชนจับดวงแม่น้ำคงคา^๔ ในคราวที่เทวดากวนน้ำทิพย์พญาวาสูกีนคราชก็ได้ช่วยเหลือโดยทำหน้าที่เป็นเชือกพันภูเขามันทรบันเกษียรสมุทร^๕ และยังสามารถช่วยพระอรชุนรบกับพระกรรณอีกด้วย^๖

นาคในวรรณคดีสันสกฤตที่มีนิสัยอีกคนหนึ่งคือนาคปัทมนาภะ เป็นผู้ที่ประพฤตินอนอยู่ในธรรมะ เกรงครุฑศาสนา เป็นผู้ที่โอบอ้อมอารีย์ ชื่อสัจย์ไม้อัจฉาภิษยา มีมารยาทเป็นเลิศและได้บำเพ็ญความดีโดยไปรับไขสุริยะ^๗

นาคในวรรณคดีบาลีนั้นในระยะแรก ๆ มักจะเป็นนาคที่มีนิสัยร้าย แต่เมื่อได้รับบารมีของพระพุทธเจ้าหรือสาวกของพระองค์ก็เปลี่ยนเป็นนาคที่บำเพ็ญความดี และเลื่อมใสธรรมะ เช่นพญานาคผู้ร้ายแห่งอุรุเวลาได้สำแดงอิทธิฤทธิ์ต่อท่านพระพุทธเจ้า แต่ในที่สุด

^๑ Mbh. R. I. 36.93 - 94.

^๒ Mbh. I. 37 - 39.94 - 98.

^๓ C.H. Tawney, tr., The Ocean of Story.

II : 152.

^๔ Mbh. R. I. 128 - 129. 285 - 290.

^๕ Mbh. R. I. 18.65.

^๖ Mbh. R. VIII. 87:43 - 45.

^๗ Mbh. R. X. 356.629 - 640.

ก็ชายแพะแถมพระองค์ ภูพานันโทปนันทนาคราช ซึ่งเป็นภูพานาคที่ร้ายกาจมีฤทธิ์มาก ได้
ขัดขวางการเสด็จพระพุทธรูปค้ำเนิน แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ หวังจะทำลายพระชนม์พระพุทธรูปเจ้า
จึงไปร่ำคา ให้พระโมคคัลลานะมหาสาวกผู้เป็นเอกตักคະทางอิทธิฤทธิ์เป็นผู้ปราบขนาดคนนี้
จนภูพานันโทปนันทนาคราชสิ้นพยศยอมนับถือพระรัตนตรัยในที่สุด

นาคที่มีอุปนิสัยดีในวรรณคดีบาลีมีจำนวนมาก ทั้งนี้เพราะนาคมีบทบาท
ส่งเสริมบารมีของพระพุทธรูปเจ้า ซึ่งตามคติพุทธศาสนาสอนให้กระทำความดีละเว้นความชั่ว
นาคในวรรณคดีบาลีจึงมักจะปรากฏในรูปของผู้ที่ไม่ธรรมดา โดยเฉพาะนาคราชที่สำคัญ ๆ
เช่น สังขปาลนาคราช จัมเปยยนนาคราช ภูริทัตตนาคราช และบรรดานาคอื่น ๆ ก็มักจะมี
บทบาทที่เป็นผู้ลงโทษผู้กระทำความชั่ว เช่น ภูพานาคคังเคยยะโกธรทกริ้วจะทำลายชีวิต
พวกมนุษย์ที่ทิ้งเศษอาหารลงในน้ำ นาคในมหาเวทมนตร์ชาดกและชรูปานชาดกได้ฆ่าบรรดา
พ่อค้าที่มีความโลภ แต่ในขณะที่เดียวกันนาคก็ตอบแทนความดีแก่ผู้ทำบุญความดีและมีบุญคุณ
แก่ตนโดยการให้ทรัพย์สินสมบัติอันมีค่า

อุปนิสัยของนาคอีกอย่างหนึ่งคือชอบสะสมสมบัติ ถ้าผู้ใดวางรัตนะอันมีค่าบนพื้นดิน
นาคจะนำรัตนะนั้นไปทันที เช่นเมื่อพราหมณ์อุตตังกะได้รับกษัตริย์เพชรจากพระราชาธิบดีศรี
เปาษยะ พระราชินีก็เตือนเขาว่าให้ระวังภูพานาคตักกะจะมาขโมยกษัตริย์เพชร เพราะ
ภูพานาคตนนี้อยากได้กษัตริย์เพชรนี้มาก ในขณะที่พราหมณ์อุตตังกะเดินทางเพื่อจะนำกษัตริย์
เพชรมามอบให้แก่ภรรยาของครุฑของเขา เขาได้แหว่อาบน้ำและวางกษัตริย์เพชรไว้บนพื้นดิน
ภูพานาคตักกะก็ขโมยกษัตริย์เพชรนี้ไปทันที^๒ ในภริทัตตชาดกตอนที่อัสสัมพายนโยนแก้วมณีให้
พราหมณ์เนสาท แก้วมณีได้พลัดตกจากมือของพราหมณ์เนสาท ตกลงไปยังพื้นดิน และแก้วมณี
นั้นก็จมลงไปยังนาคพิภพทันที^๓

^๑พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, พระวิสัยปิฎก มหาคันธกะ มหาวรรค,
(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๑), ๔.๓๘ - ๓๘, ๔๓ - ๔๖.

^๒ Mbh. R. I. 3.42 - 48.

^๓ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับส.อ.ส. อรรถกถา, มหานิบาต ภูริทัตตชาดก,

การที่นาคชอบสะสมสมบัตินี้ นาคจึงมีเพชรพลอยรัตนอันมีค่ามากมาย ดังจะเห็นว่าทั้งในวรรณคดีสันสกฤตและบาลีเมื่อบรรยายถึงนาคพิภพจะมีการบรรยายถึงความร่ำรวยด้วยเพชรนิลจินดาในนาคโลก เช่น เมื่ออุชुकังกะได้ไปพบเห็นนาคโลกก็พรรณนาถึงเมืองนาคว่ามีอาณาเขตถึง ๑๐๐๐ โยชน์ และประดับประดาด้วยอัญมณีและมุกดาเป็นอาชุนิก^๑ ในชาดกก็มีข้อความหลายตอนที่บรรยายถึงความอุดมด้วยอัญมณีอันมีค่าของเมืองนาคว่า ปราสาทในเมืองนาคนั้นแล้วไปด้วยแก้วมณี มงค้วยกระเบื้องทอง หมูไม้ในเรื่องนาคนั้นมีกิ่งก้านล้วนแล้วไปด้วยแก้วอินทนิล มีดอกและผลแล้วไปด้วยทอง^๒ ความที่เมืองนาคเป็นเมืองที่สมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ เมืองนาคจึงมีชื่อว่า โภควัตติ ซึ่งหมายถึงเมืองที่เต็มไปด้วยทรัพย์สมบัติ

เนื่องจากเมืองนาคอุดมด้วยสมบัติ นาคจึงได้ชื่อว่าเป็นผู้รักษาทรัพย์ เช่น พญาศากรบาทราชก็เป็นผู้รักษาถาดทองของพระพุทธเจ้า^๓ ในนิทานกถา^๔ ได้กล่าวถึงตอนที่พระพุทธเจ้าประสูตินั้นได้มีขุมทรัพย์ทั้ง ๔ ขุมเกิดขึ้น ขุมหนึ่งประมาณหนึ่งคาวุต ขุมหนึ่งประมาณถึงโยชน์ ขุมหนึ่งประมาณสามคาวุต ขุมหนึ่งประมาณโยชน์หนึ่ง และในมหาวัสสุ^๕ ได้กล่าวถึงขุมทรัพย์เหล่านี้ว่า "ในครั้งนั้นมีขุมทรัพย์ใหญ่อยู่ ๔ ขุม คือ

^๑Mbh. R. XII. 53 - 58. 105 - 118.

^๒ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา, มหานิบาต วิหราชก, ๑๙.๒๔๒.

^๓แสง มนวิทร (ผู้แปล), ลลิตวิสูตร, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๒), ๑๘.๒๒.๓๘๓.

^๔ส.อ.ส., "อวิทุเรนิทาน", พระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา, เอกนิบาต (พระนคร : โรงพิมพ์พิมพ์ศรี, ๒๕๕๓), ๑ : ๕๕.

^๕J.J. Jones, tr., The Mahāvastu, III : 380 - 382.

ขุมทรัพย์ชื่อ "คังชะ" อยู่ในกรุงพาราณสี "ปัทมะ" อยู่ในกรุงมิถิลา "ปิงคละ" อยู่ในกรุงกสิงคะ และ "เอลบัตระ" อยู่ในกรุงทักขศิลา

เป็นที่น่าสังเกตว่าชื่อขุมทรัพย์ทั้ง ๔ ขุมนี้เป็นชื่อเดียวกับชื่อนาคที่มีปรากฏอยู่ทั้งในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี ฉะนั้นน่าจะสรุปได้ว่านาคเป็นบุรุษวิเศษ นอกจากนาคจะมีเพชรนิลจินดาอันมีค่ามากมายแล้ว นาคยังมีของวิเศษอีกมากมาย เช่น พิณวิเศษ คาบวิเศษ บ่วงวิเศษ แก้วมณี และธมมตรีวิเศษ เช่น สัพพทธานันมตร^๑ และอื่น ๆ อีกมากมาย

เนื่องจากนาคมีทรัพย์มาก ฉะนั้นนาคจึงมักจะถูกกล่าวถึงในแง่ที่อุ้มด้วยทรัพย์สินเงินทอง และมักจะตอบแทนผู้มีบุญคุณต่อกันด้วยทรัพย์สินอันมีค่า ในวรรณคดีสันสกฤตเรื่องราวของนาคที่ตอบแทนด้วยเพชรนิลจินดาค่อนข้างจะมีน้อย มีกล่าวถึงอยู่ตอนหนึ่งคือตอนที่ตักขณนาคราชขอร้องไห้พระกัศยปฤๅษี เลิกล้มความตั้งใจที่จะไปช่วยชีวิตพระเจ้าปรีกษิต โดยมอบเพชรนิลจินดาอันมีค่ามหาศาลให้เป็นของตอบแทน แต่การตอบแทนของตักขณนาคราชในครั้งนี้มีใจตอบแทนคือการกระทำความดีของผู้ที่ตนมอบให้ แต่เป็นการตอบแทนเพื่อที่จะให้ความตั้งใจของคนที่จะปลงพระชนม์พระเจ้าปรีกษิตสมความปรารถนา และมีอีกตอนหนึ่งคือตอนนาควสุเนมิถวายพิณวิเศษแก่พระเจ้าอุทัยัน เพื่อตอบแทนที่พระองค์ช่วยชีวิตตน^๒ นอกจากนั้นก็ยังมีพราหมณ์หรือทศตะ^๓ ที่ได้เหรียญทองเป็นของตอบแทนจากงู

ธมมตรีรูเสียงสัตว์.

^๒ C.H. Tawney, tr., The Ocean of Story, I : 100.

^๓ Arther W. Ryder, tr., Panchatantra, p. 286 - 287.

ที่เขาให้น้ำนมกินทุกวัน การตอบแทนผู้มีพระคุณของนาคในวรรณคดีสันสกฤตส่วนใหญ่มักจะ
 ช่วยเหลือด้วยวิธีการต่าง ๆ มากกว่าจะให้เงินทอง เช่น กรรโกฏกนาคราช^๑ ตอบแทน
 คุณพระนลที่ช่วยเหลือชีวิตตนด้วยการแปลงร่างพระนล และแนะนำวิธีการให้พระนลได้มี
 โอกาสศึกษาวิธีการเล่นสะกาจากพระเจ้าอุตุบรรณ เพื่อที่จะได้ราชสมบัติคืนมาดังเดิม
 นอกจากนั้นก็มีเรื่องพญาวาสูกินาคราชช่วยชีวิตกิมเสนะ ช่วยอรชุนทำสงคราม และช่วย
 เทวดากวนน้ำทิพย์ เสนาคราชช่วยรองรับแผ่นดินเพื่อช่วยเหลือมวลมนุษย์และสัตว์ นาง
 นาคอุบลีช่วยชุบชีวิตพระอรชุนด้วยแก้วมณี

นาคในวรรณคดีบาสิ่นั้นมักจะตอบแทนผู้มีพระคุณต่อตน หรือผู้กระทำความดีด้วย
 ทรัพย์สินสมบัติ ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะการที่จะชักจูงคนให้มาเลื่อมใสศานานั้นจะต้องหาสิ่งที่
 ดึงดูดใจ คนส่วนมากทำอะไรแล้วมักจะคิดถึงสิ่งตอบแทน และสิ่งที่มนุษย์ต้องการมากที่สุด
 คือทรัพย์สินสมบัติที่จะบำรุงบำเรอความสุขของตน ฉะนั้นในการชักจูงคนให้มาเลื่อมใสศานา
 จึงต้องหาสิ่งล่อใจว่า ถ้าทำดี ประพฤติดีแล้วจะได้รับสมบัติอันมีค่าเป็นของตอบแทน และ
 ทรัพย์สินสมบัติที่จะเป็นผู้ให้ของอันมีค่านั้นก็คือพญานาคทั้งหลาย ทั้งนี้เพราะนาคเป็นผู้รักษาสสมบัติ
 และมีทรัพย์สิน ในวรรณคดีบาสิจึงมีเรื่องนาคตอบแทนผู้กระทำความดีด้วยทรัพย์สินมัตินั้น
 อยู่มากมายหลายเรื่อง เช่น มหาวาณิชชาคก^๒ และชรูทปานชาคก^๓ พญานาคได้ตอบแทน
 หัวหน้าพ่อค้าผู้ไม่มีความโลภด้วยเพชรนิลจินดาอันมีค่ามากมาย อุบาสกผู้ประพฤติธรรมใน
 สีลานีสงสชาคก^๔ ก็ได้รับทรัพย์สินสมบัติอันมีค่าเป็นของตอบแทนจากพญานาค นาคราชใน

^๑ Mbh. R. II. 66. 144 - 146.

^๒ ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาคกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา, ปกิณณนิบาต
 มหาวาณิชชาคก, ๑๒.๒๓๑.

^๓ ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาคกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา, ดิณนิบาต
 ชรุตปานชาคก, ๖.๔๕.

^๔ ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาคกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา, ทุกนิบาต
 สีลานีสงสชาคก, ๔.๒๔๑.

ชรูปุตตชาดก ก็ตอบแทนพระเจ้าแสนกะที่ได้ช่วยชีวิตของตนไว้โดยถวายเพชรพลอยอันมีค่ามากมายแก่พระองค์และยังได้ถวายมนตร์วิเศษ พร้อมทั้งนาคกันยานางหนึ่งอีกด้วย
 สingsปาลนาคราช จัมเปยยนนาคราช และภุริทศนาคราชต่างก็มอบรัตนะและทรัพย์สินอันมีค่าแก่ผู้มีบุญคุณแก่ตนเช่นกัน

ถ้าจะเปรียบเทียบอุปนิสัยระหว่างนาคในวรรณคดีสันสกฤตและนาคในวรรณคดีบาลีแล้วจะเห็นว่า นาคในวรรณคดีสันสกฤตส่วนใหญ่จะมีนิสัยร้าย ฆาตกรรมเมตศา ชอบสำแดงอิทธิฤทธิ์ทำลายชีวิตมนุษย์และสิ่งต่าง ๆ ให้พินาศอยู่เสมอ จะมีนาคที่มีอุปนิสัยดีอยู่ไม่กี่ตน แต่นาคในวรรณคดีบาลีส่วนใหญ่เป็นนาคที่มีอุปนิสัยดี ไม่ขรรมะ ทั้งนี้เพราะนาคในวรรณคดีบาลีนั้นมีบทบาทส่งเสริมบารมีของพระพุทธเจ้า และโน้มน้าวให้คนเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา บำเพ็ญตนตามคติพุทธศาสนาคือบำเพ็ญความดีละเว้นความชั่ว

อำนาจของนาค

เนื่องจากนาคมีร่างกายมหึมา จึงเป็นผู้ที่มีพลังมหาศาล เช่น เศษนาคราชสามารถจะยกเขมรินทร์ขึ้นจากแผ่นดินให้เทวดาใช้กวนเกษียรสมุทร และยังทำหน้าที่หนุนแผ่นดินไว้ วาสุภินาคราชได้ทำหน้าที่เป็นเชือกบัน เกษียรสมุทรจนเหล่าเทวดากวนน้ำทิพย์ได้เป็นผลสำเร็จ

พิษของนาคนั้นร้ายแรง สามารถจะทำลายสิ่งต่าง ๆ แม้แต่เทวดาก็ยังกลัวพิษของนาค เช่นตอนที่พญาวาสุภินาคราชทำหน้าที่บันภูเขมรินทร์ทนการเสียดสีไม่ไหวได้พ่นพิษอันร้ายแรงออกมาและไฟพิษนั้นจะเผาผลาญโลก เทวดา วิศvaj มนุษย์ให้พินาศสิ้น

๑ ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา, ฉักกนิบาต

ชรูปุตตชาดก, ๘.๒๑๘.

ทเวกาทั้งหลายจึงไปขอร้องพระศิวะให้กลับพิฆร้ายนั้นเสีย^๑ พืชของนาคแม่เพียงเล็กน้อย! ก็ก่อความพิณาศให้เกิดขึ้น เช่น พืชของนางอัชจิมุขีเพียง ๓ หยด ถ้าหยดลงบนแผ่นดินแล้ว คนไม้ทั้งหลายจะเหี่ยวแห้ง ถ้าขวางไปในอากาศฝนและหิมะจะไม่ตกถึง ๘ ปี และถ้าหยดลงไปในน้ำ สัตว์น้ำทั้งหลายก็จะตายสิ้น^๒

เนื่องจากนาคมีพิฆร้ายแรง นาคจึงใช้พืชเป็นอาวุธทำลายศัตรูหรือสิ่งต่าง ๆ เช่น ตักษณนาคราชพันพิฆทำลายต้นไม้ทรทลลงความสามารถของพระกัศยปฤธี และพันพิฆทำลายชีวิตคน ปราสาทราชวังของพระเจ้าปrikมิตให้ไหม้พิณาศสิ้น นาคในชาคกหลาย เรื่องที่ใช้พืชของตนฆ่าบุคคลที่ตนไม่พอใจ เช่นนาคในชรูปานชาคกได้พันพิฆฆ่าพ่อค้าผู้โลกมากทั้งหลาย^๓ พืชของนาคนั้นทำให้ตามอด และเพียงแต่นาคถลิ่งตามองสิ่งใดสิ่งนั้นก็จะมีใหม่เป็นจุดไปทันที^๔

นอกจากนาคจะมีพิฆร้ายแรงแล้ว นาคยังสามารถเนรมิตสิ่งต่าง ๆ ได้ เช่น เนรมิตท่อน้ำอุ่นน้ำเย็นสรงพระพุทธรเจ้าเมื่อตอนประสูติ เนรมิตฝนให้ตกเพื่อจะทำลายพืชผลลาญงู มีชื่อที่น้ำสังเกตเกี่ยวกับนาคที่สามารถบันดาลให้เกิดน้ำหรือเมฆฝนได้ ทั้งนี้ เพราะนาคเป็นสัญลักษณ์ของน้ำ แต่นาคในสมัยแรก ๆ ในวรรณคดีสันสกฤตเช่นใน

^๑ Hari Prasad Shastri, trans, The Ramayana of Valmiki, I. 45.94 - 95.

^๒ ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาคกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา, มหานิบาต ภูริทัตชาคก, ๑๘.๕๔๕

^๓ ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาคกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา, มหานิบาต ชรูปานชาคก,

^๔ ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาคกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา, มหานิบาต ภูริทัตชาคก,

มหาภารตะ ไม่สามารถจะบันทึกลงให้เกิดขึ้นได้ ดังจะเห็นได้จากเมื่อลูก ๆ ของนางก็ถู
 ฎกความรอนจากดวงอาทิตย์สลับไป นางต้องสวมมนตร์อ่อนวอนพระอินทร์ช่วยบันทึกลงให้ฝน
 ตกเพื่อประพรมลูกของนางให้ฟื้นขึ้นมา และพญานาคมุจลินท์แทนที่จะบันทึกลงให้ฝนหยุดกลับ
 มาแต่เพียงพานก่าบังฝนให้พระพทเจ้าในขณะที่พระองค์เสวยวิมุกตีสู่ขยู่ใต้ต้นมุจลินท์ จาก
 ข้อสังเกตนี้อาจจะเป็นไปได้ที่นาคซึ่งเป็นสัตว์สมมุติขึ้นในสมัยแรก ๆ นั้นยังไม่ค่อยมีฤทธิ์เดช
 มากนัก แต่พอนาน ๆ ไปก็มีการเพิ่มเติมอิทธิฤทธิ์ของนาคให้เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ นอกจากนาค
 จะสามารถเนรมิตน้ำหรือเมฆฝนแล้ว ยังสามารถเนรมิตสิ่งต่าง ๆ ได้อีกมากมาย เช่น
 จัมเปยยนนคราษสามารถเนรมิตน้ำให้เป็นบก ทำบกให้เป็นน้ำ เนรมิตมณฑปแก้ว^๒ เนรมิต
 เมืองที่สวยงาม^๓

อำนาจของนาคอีกอย่างหนึ่ง คือนาคสามารถแปลงตนเป็นสิ่งต่าง ๆ ได้ตาม
 ที่ตนต้องการ ในวรรณคดีสันสกฤตก็มีหลายตอนที่กล่าวถึงการแปลงตนของนาค เช่น
 ตักขนาคราษสามารถจะแปลงตนเป็นภิกษาจาร พราหมณ์ และหนอน^๔ อัสวเสนะแปลง
 ตนเป็นลูกศรให้พระกรรณยิงเพื่อฆ่าพระอรชุน^๕ ในวรรณคดีบาลีก็มีกล่าวถึงการแปลงตน

^๑ Mbh. R. I. 36.92.

^๒ พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย, พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก

๕๕.๑๓.๖๗๓.

^๓ ส.อ.ส. พระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส.อรรถกถา, มหานิบาต

ภริหัตตชาดก, ๑๘.๑๖.

^๔ Mbh. R. I. 43.104 - 105.

^๕ Mbh. R. VII. 90.269 - 273.

ของนาคอยู่หลายตอนเช่น แปลงตนเป็นเรือสำเภา^๑ เป็นเขียด^๒ เป็นคนเตี้ยค่อม^๓ และ
โดยทั่วไปนาคจะเนรมิตตนในร่างมนุษย์

นาคนั้นถึงแม้ว่าจะเนรมิตตนเป็นรูปต่าง ๆ ได้ แต่นาคจะคืนร่างเป็นรูปเดิมเสมอ
เมื่อมีการสมสู่และนอนหลับ^๔ แต่การกล่าวถึงเหตุที่จะทำให้ นาคกลับคืนและอยู่ในรูปเดิมนั้น เห็น
มีแต่ในวรรณคดีบาลี เช่น นาคหนุ่มที่ได้มาบวชเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าโค้นอนหลับในกุฏิและ
คืนร่างเป็นนาค นาคกันยาในขุรปุตตชาดก^๕ เมื่อจะสมสู่กับผู้นำก็กลับร่างอยู่ในเพศเดิมของ
ตน แม้เพียงแต่นาคจะแสดงความรักใคร่ร่างก็จะคืนสู่สภาพเดิม เช่นมณีนิจนาคราชได้คืน
ร่างเป็นนาคชนครคร่างและแผ่พังพานเหนือศีรษะพระคามสเพื่อแสดงความรักใคร่^๖

การแพ้อำนาจของนาค

ถึงแม้ นาคจะมีฤทธิ์เดชมากมายก็ตาม แต่นาคก็ยังแพ้อำนาจสิ่งเหล่านี้ คือ
นาคแพ้อำนาจครุฑ นาคแพ้อำนาจครุฑและต้องตกเป็นอาหารครุฑ เนื่องจาก
พรของพระพรหมที่ให้แก่ครุฑว่าให้กินนาคเป็นอาหาร^๗ ฉะนั้นในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี

^๑ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา, ทุกนิบาต
สีลانیสงสชาดก, ๔.๒๔๑.

^๒ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา, มหานิบาต
กุกุทธิตชาดก, ๑๘.๕๕.

^๓เดิมเดียวกัน, หน้า ๑๖.

^๔พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. พระวินัยปิฎก มหาขันธกะ มหาวรรค,
๔.๑๒๗.๑๖๘ - ๑๗๐.

^๕ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา, ฉักกนิบาต
ขุรปุตตชาดก, ๔.๒๑๔.

^๖ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา, ศิกนิบาต
มณีนิจชาดก, ๖.๒๓ - ๒๔.

^๗Mbh. R. I. 25 - 34.75 - 91.

จึงมีเรื่องราวเกี่ยวกับครุฑและนาคอยู่มากมาย และส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องที่ครุฑมีอำนาจเหนือนาคทั้งสิ้น พญาวาสุภินาคราชถึงกับต้องขอร้องพญาครุฑไม่ให้โจมตีนาคโลก และต้องส่งนาคให้พญาครุฑกินวันละ ๑ ตัว^๑ ในวรรณคดีชาติกนกกล่าวถึงนาคว่าเป็นอาหารของครุฑ^๒ แม้แต่เพียงเห็นครุฑก็หนีไปด้วยความหวาดกลัว^๓ นาคถึงกับคิดหาอุบายเพื่อจะให้รอดพ้นจากการเป็นอาหารของครุฑโดยการกลืนก้อนหินหนัก ๆ ไว้ในท้อง เพื่อให้ครุฑยกตนไม่ขึ้น^๔ ฉะนั้นจะเห็นได้ว่านาคไม่มีอำนาจจะกำจัดครุฑจึงเพียงแต่หาวิธีที่จะรอดพ้นจากเงื้อมมือครุฑเท่านั้น

แต่ถึงแม้ว่าครุฑจะมีอำนาจเหนือนาค และกินนาคเป็นอาหาร แต่ก็มิใช่นาคบางคนที่ยังสามารถจะกินเป็นอาหารหรือปราชัยปราชัยได้ นาคที่มีอำนาจและได้รับการยกเว้นนี้ถ้าในวรรณคดีสันสกฤตก็จะเป็นนาคที่ได้รับการยกเว้นจากพระเจ้า เช่น นาคกาลิยะ ได้รับการประทัพรอยเท้าจากพระกฤษณะ ทำให้ครุฑไม่สามารถจะจับกินได้^๕ นาคสมุชได้รับการยกเว้นให้มียายุยืนยาว^๖ ถ้าเป็นนาคในวรรณคดีบาลีก็เป็นนาคที่ได้รับการมีพระพุทธรูปเจ้า เช่น สาคกรนาคราชสามารถเอาชนะครุฑปากเพชรได้ เพราะเป็นผู้รักษาถาดทองของพระพุทธรูปเจ้า^๗ ทั้งนี้จะเห็นว่าการที่แสดงว่านาคซึ่งโดยธรรมชาติแพครุฑแต่สามารถจะเอาชนะครุฑ หรือครุฑไม่กล้าจะทำร้ายนั้นเป็นเพราะบารมีของพระเจ้า หรือพระพุทธรูปเจ้าคุ้มครอง ซึ่งก็เป็นการแสดงบารมีของศาสดาในศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ

^๑ C.H. Tawney, tr., The Ocean of Story, II.133-141. 135-136.

^๒ ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา, มหานิบาด ภูริทัตชาดก, ๑๘.๓๑ - ๓๒.

^๓ ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา, สักกนิบาด สกพรหมชาดก ๑.

^๔ ส.อ.ส., พระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส. อรรถกถา, คิงสตินิบาด ภัณฑรชาดก, ๑๘.๑๘๑.

^๕ Hanmatha Nath Dutt, trans. The Harivansha, v. 204.

^๖ Mbh. R. IV. 97 - 105. 209 - 221.

^๗ แปลง แปลก. อภินิหารพระ. ๑๘.๑๒.๓๕๓.

นาคแพไฟ เป็นที่น่าประหลาดมากที่นาคมีฤทธิ์ทนไฟเผาผลาญสิ่งต่าง ๆ ให้ใหม่เป็นจุดได้ แต่นาคกลับแพไฟ เช่นตอนที่พระอัคนีเผาผลาญป่าชาวนทระ^๑ บรรดาพวกนาคต่างพากันล้มตายเป็นจำนวนมากในกองไฟ อัศวเสนะลูกของตักษกนาคราชก็พยายามหนีไฟเปลวไฟและเกือบสิ้นชีวิตถ้าพระอิศวรไม่ทรงช่วยไว้ทัน ในพิธีเผาผลาญของพระเจ้าชนเมชย์ก็ทำลายชีวิตพวกนาคโดยให้ตกลงไปในกองไฟ นาคราชาแห่งอรุเวลาแพบารมีพระพุทธรเจ้าโดยไม่สามารถจะต้านทานเปลวไฟที่พระพุทธรเจ้าทรงแสดงปาฏิหาริย์ต้านทานได้ และที่น่าประหลาดยิ่งขึ้นคือในมหาภารตะว่านาคไปรับใช้สุริยะ^๒ โดยเป็นผู้ลากรถพระอาทิตย์ ซึ่งแสดงว่านาคสามารถจะทนต่อความร้อนได้

นาคแพเวทมนตร์ ในวรรณคดีสันสกฤตนาคจะแพเวทมนตร์ของพราหมณ์พราหมณ์สามารถจะใช้เวทมนตร์เรียกพวกนาคให้เข้าไปสู่กองไฟได้คงจะเห็นจากพิธีเผาผลาญของพระเจ้าชนเมชย์ แม้แต่ตักษกนาคราชผู้ร้ายกาจและมีฤทธิ์ก็ไม่สามารถจะต้านทานเวทมนตร์ของพราหมณ์ได้ ส่วนนาคในวรรณคดีบาลีจะแพเวทมนตร์ของหมอ หมอจะมึมนตร์บังคับพวกนาคได้เรียกว่า มนตร์อาลัมพายน นาคราชทั้งหลายแม้แต่จัมเปยยนาคราช ภูริทัตตนาคราช ก็ไม่สามารถจะต้านทานอำนาจเวทมนตร์ของหมอได้ ถูกหมอใช้เวทมนตร์บังคับจับตัวไปแสดงระบ่างไปตาม ๆ กัน

นาคแพอำนาจพระเจ้าและพระพุทธรเจ้า ถ้าเป็นนาคในวรรณคดีสันสกฤต ซึ่งเป็นวรรณคดีที่แสดงคติทางศาสนาพราหมณ์ นาคก็จะแพอำนาจของพระเจ้าตกเป็นผู้อยู่ใ

^๑Mbh. R. I. 225. 463 - 464.

^๒Mbh. R. X. 356.629 - 640.

ของพระเจ้า เช่น พระพรหมได้ให้เสนานาคราชบนแผ่นดินโลก พระวิษณุได้ให้วาศิก-
 นาคราชพันธุเขวมัยทรกวณเกษียรสมุทร พระกฤษณะปรามนาคกาลิยะ ถ้าเป็นคติทาง
 พุทธศาสนานาคก็แพฎฑ์ที่พระพุทธเจ้าหรือพระสาวกพระพุทธเจ้า เช่น พระพุทธเจ้าทรง
 ปรามนาคราชแห่งอรุเวลา พระโมคคัลลานะปรามนันทโพนันทนาคราช พระสาครณะปราม
 นาค

จะเห็นว่าแม่น้ำจะมีผลกำลังมหาศาล มีฤทธิ์มาก สามารถเนรมิตสิ่งต่าง ๆ
 และตนเองให้มีรูปร่างลักษณะเป็นสิ่งต่าง ๆ ได้ มีพิษร้ายแรงทำลายบ้านเมือง ต้นไม้
 ผู้คนให้หิวนาคและเป็นจุมได้ แต่นาคก็ยังแพฎฑ์ของครุฑ ไท เวทมนตร์ของพราหมณ์และ
 หมอญู และตกอยู่ในอำนาจของพระเจ้าและพระพุทธเจ้า

จากการพิจารณาลักษณะของนาคสรุปได้ว่า นาคในวรรณคดีสันสกฤตนั้นมี
 กำเนิดจากนางกัททรูและพระกัศยปพรหมณีส ส่วนนาคในวรรณคดีบาลีนั้นมีกำเนิดแยกเป็น
 ๔ ประเภทคือ เกิดในช่องไซ เกิดในมดลูก เกิดในถ้ำไคล และเกิดเหม็นคนยุคนั้น ส่วน
 ที่อยู่ของนาคนั้นก็แตกต่างกันไป มีทั้งอยู่ในจอมปลวก ในน้ำ ต้นไม้ ป่า ภูเขา และนาคโลก
 รูปร่างของนาคมักจะปรากฏในลักษณะที่เป็นงูที่แผ่พังพาน หรือในรูปของนาคที่เป็นงูหงอน
 และอีกรูปหนึ่งปรากฏในร่างของมนุษย์ที่มีลักษณะกึ่งเทพ ส่วนอุบิฮัยของนาคนั้น นาคใน
 วรรณคดีสันสกฤตมักจะมีนิสัยร้าย นอนด แต่ในวรรณคดีบาลีมักจะเป็นผู้ทำดีเพื่ง
 ความดี เสื่อมใสธรรมะ นาคมีพิษและมีฤทธิ์ร้ายกาจ สามารถจะทำอายสิ่งต่าง ๆ ให้
 แผลใหญ่เป็นจุมไปในที่นั้น และสามารถเนรมิตสิ่งต่าง ๆ รวมทั้งเนรมิตตนเองให้เป็น
 รูปลักษณะต่าง ๆ ได้ แต่อย่างไรก็ตามนาคก็ยังแพฎฑ์ ไท เวทมนตร์ และมารวิของ
 พระเจ้าและพระพุทธเจ้า